

Universitatea de Vest Timișoara
 Facultatea de Științe Politice, Filosofie și Științe ale Comunicării
 Facultatea de Sociologie și Psihologie

- Cadru didactic titular: Prof.univ.dr. Alin Gavreliuc
- Denumirea disciplinei: **DINAMICA MODERNIZĂRII ROMÂNIEI (POLITICĂ ROMÂNEASCĂ)**
- Anul II, Semestrul I, 28 ore de curs.
- Număr credite: 5
- Tip disciplină: obligatorie
- Forma de evaluare: în sesiune – examen – nota obținută de student va reprezenta o medie rezultată din evaluarea activității continue, din susținerea unui referat asociat tematicii propuse și din prezentarea a două subiecte teoretice corespunzătoare conținutului cursului.
- Descrierea tematicii: cursul își propune o tratare într-o manieră interdisciplinară, la întâlnirea dintre istoria mentalităților, istoria socială și sociologia politică, a dinamicii fenomenului de modernizare a societății românești în ultimele două secole, și se va focaliza asupra principalelor prefaceri din structura socială și mentală a României moderne.

PLANUL TEMATIC AL CURSULUI

Teme majore propuse pentru curs: 2 ore / săptămână
<ul style="list-style-type: none"> ➤ 1. Modernitate, modernizare – clarificări conceptuale. Dinamica procesului de modernizare a societății românești (4 ore) ➤ 2. Elite și societate – I (secolul XVIII-sfârșitul secolului al XIX-lea) (4 ore) ➤ 3. Elite și societate – II (începutul secolului XX-1947) (4 ore) ➤ 4. Arena ideilor. Marea dezbateri asupra specificului național și asupra căilor modernizării (4 ore) ➤ 5. Elite și societate – III (1948-1989) (4 ore) ➤ 6. Culturi politice în spațiul social românesc (4 ore) ➤ 7. România prezentului – provocările postcomunismului (4 ore)
TOTAL: 28 ore

În cadrul temelor majore anterioare se vor trata următoarele subteme:
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Mizele și angajamentele unei abordări proprii sociologiei istoriei asupra fenomenului modernizării României (2 ore) ➤ <i>Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne</i> (6 ore), din care: <ul style="list-style-type: none"> • Contextul intern și european (2 ore) <ul style="list-style-type: none"> ○ Societatea și stările ei. ○ Spiritul vremilor: tradiție și inovație. ○ Lumea politicului. • Sensibilitate și istorie (2 ore) <ul style="list-style-type: none"> ○ Chipul „lumii care tace”. ○ Reprezentări ale „istoriei” vs. reprezentări ale „istoriilor”. ○ Viața cotidiană. • Fanariotismul din Moldova și Țara Românească. Primele semne ale modernizării. (2 ore) <ul style="list-style-type: none"> ○ „Fanarioții” – „Schimbarea Domnilor, bucuria nebunilor”. ○ Clientelism și autonomie în practica politică.

- „Glasul poporului”.
- „Occidentalizarea” – un lent proces de aculturație politică.

➤ **Marele val al schimbărilor – „noua generație”** (6 ore), din care:

- Răscoala de la 1821; Tratatul de la Adrianopol și Regulamentul Organic – „guvernarea rațională” (1 oră)
- Utopismul românesc – studiu de caz (1 oră)
 - „Falansterul autohton” – T. Diamant (1834-1841).
- Românii din monarhia habsburgică (2 ore).
 - Starea societății.
 - Religie și națiune vs. iluminism și națiune.
- Revoluția de la 1848 și urmările ei (2 ore)
 - Moldova, Țara Românească.
 - Transilvania, Banat și Bucovina.
 - Rolul noii intelectualități.
 - Comunicarea între straturile societății.
 - Proiecte politice.

➤ **De la masa de țărani la poporul de cetățeni** (8 ore) , din care:

- Unirea principatelor. Regatul. Independența (1 oră)
 - Soluția Cuza. Marile reforme.
 - Carol I sau oglinda unei epoci.
 - Constituția din 1866.
 - Prefacerile sociale.
 - Criza orientală și independența.
- Noua lume românească (2 ore)
 - Parlamentarismul.
 - Arena ideilor - „Formele fără fond” - Junimismul, Sămănătorismul, Poporanismul.
- Marele Război și Unirea (1 oră)
 - Fragilitatea instituțională.
 - Răspunsurile clasei politice la problemele născute după război.
- „Încotro ne îndreptăm?” – europenism vs. tradiționalism (2 ore)
 - „Actorii” principali ai dezbaterii: Lovinescu, Zeletin vs. „gîndiriștii”, „a treia cale – țărănismul”.
 - Românismul.
- „Dansul electoral” în România interbelică (1 oră)
 - Specificul vieții politice românești în perioada de apogeu a democrației – mize, reușite, ratări.
- România în al doilea război mondial (1 oră)
 - Cedările. Deriva.
 - Imaginea unei societăți frînte.
 - Inadecvarea.

➤ **România experimentului comunist** (6 ore) , din care:

- Comunismul românesc (4 ore) , din care:
 - Strategii de preluare a puterii (2 ore).
 - O „anatomie a catastrofei”.

<ul style="list-style-type: none">○ Perioada Gheorgiu-Dej.○ Perioada Ceaușescu (2 ore).• Revoluția (2 ore)<ul style="list-style-type: none">○ Context internațional.○ Ruptura.○ Urmări. <p>➤ <u>România speranței</u> (2 ore)</p> <ul style="list-style-type: none">• România acum<ul style="list-style-type: none">○ Reconstrucția democratică.○ Starea de fapt – inerțiile „duratei lungi”; solidarități și clivaje societale.• România de mâine – exercițiu de istorie experimentală<ul style="list-style-type: none">○ Scenarii posibile de evoluție.
TOTAL: 28 ore

Bibliografie:

- *** - *Enciclopedia României*, Imprimeria Națională, 4 vol., 1938-1943.
- Alexandrescu, Sorin – *Paradoxul român*, Univers, București, 1998.
- Antoși, Sorin – *Utopica. Studii asupra imaginarului social*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1991.
- Antoși, Sorin – *Exercițiul distanței*, Nemira, București, 1997.
- Antoși, Sorin – *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, Polirom, Iași, 1999.
- Barbu, Daniel (ed.) – *Firea românilor*, Nemira, București, 2000.
- Barbu, Daniel – *Bizanț contra Bizanț*, Nemira, București, 2002.
- Boia, Lucian (ed.) – *Mituri istorice românești*, Ed. Universității din București, 1995.
- Boia, Lucian (ed.) – *Miturile comunismului românesc*, Ed. Universității din București, vol. I – 1995, vol. II – 1997.
- Boia, Lucian - *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997.
- Boia, Lucian – *România – țară de frontieră a Europei*, Humanitas, București, 2002.
- Bălănescu, Stelian; Solacolu, Ioan – *Inconsistența miturilor. Cazul mișcării legionare*, Polirom, Iași, 1995.
- Chimet, Iordan - *Dreptul la memorie*, Editura Dacia, Cluj, 4 vol., 1992-1993.
- Chimet, Iordan - *Momentul adevărului*, Editura Dacia, Cluj, 1996.
- Constantiniu, Florin - *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1997.
- Deletant, Dennis – *Ceașescu și securitatea*, Humanitas, București, 1998.
- Djuvara, Neagu – *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne*; Humanitas, București, 1995.
- Drăghicescu, Dumitru - *Din psihologia poporului român*, Editura Albatros, București, 1996.
- Duțu, Alexandru - *Dimensiunea umană a istoriei*, Editura Meridiane, București, 1986.
- Duțu, Alexandru – *Byzance, byzantinisme – l’image et le stéréotype și Orthodoxie et totalitarisme*, în *Sud-estul și contextul european. Cultură și solidarități în „Europa ortodoxă”*; Institutul de Studii Sud-Est Europene, Buletin VII – 1997, Ed. Academiei, București.
- Gavreliuc, Alin – *Mentalitate și societate. Cartografii ale imaginarului identitar din Banatul contemporan*. Editura Universității de Vest, Timișoara, 2003.
- Georgescu, Vlad – *Istoria românilor*, Humanitas, București, 1992.
- Hitchins, Keith – *România. 1866-1947*, Humanitas, București, 1994.
- Hitchins, Keith – *Mit și realitate în istoriografia românească*, Ed. Enciclopedică, București, 1997.
- Hitchins, Keith - *România. 1774-1866*, Humanitas, București, 1998.
- Lemny, Ștefan – *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, Meridiane, București, 1990.
- Leu, Valeriu – *Banatul în istoria „măruntă” sau istoria ignorată*, Banatica, Reșița, 1995.
- Leu, Valeriu – *Războiul ca călătorie*, în *A Treia Europă*, nr. 2/1998.
- Leu, Valeriu – *Călătorie spre Centrul Europei*, în *A Treia Europă*, nr. 3-4/2000.
- Livezeanu, Irina – *Cultură și naționalism în România Mare (1918 – 1930)*, Humanitas, București, 1998.
- Marino, Adrian – *Pentru Europa*, Polirom, Iași, 1995.
- Marino, Adrian – *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Polirom, Iași, 1996.
- Marino, Adrian; Antoși, Sorin – *Al treilea discurs. Cultură ideologie și politică în România*, Polirom, Iași, 2001.
- Miroiu, Mihaela – *România retro*, Humanitas, București, 1999.
- Mungiu, Alina - *România după 89. Istoria unei neînțelegeri*, Humanitas, București, 1995.
- Mungiu, Alina – *Transilvania subiectivă*, Humanitas, București, 1999.
- Muthu, Mircea – *Dinspre sud-est*, Libra, București, 1999.
- Neculau, Adrian (ed.) – *Noi și Europa*, Polirom, Iași, 2003.
- Nițescu, M – *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, Humanitas, București, 1995.
- Ornea, Zigu - *Tradiționalism și modernitate în deceniul al III-lea*, Editura Eminescu, București, 1980.
- Ornea, Zigu – *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Ed. Fundației Culturale române, 1995.
- Pasti, Vladimir; Miroiu, Mihalela; Codiță, Cornel – *România – starea de fapt. Volumul I – Societatea*, Nemira, București, 1997.
- Patapievic, H. R. - *Cerul văzut prin lentilă*, Nemira, București, 1995.
- Patapievic, H. R. - *Politice*, Humanitas, București, 1996.
- Preda, Cristian – *Modernitatea politică și românismul*, Nemira, București, 1998.
- Preda, Cristian – *Occidentul nostru*, Nemira, București, 1999.
- Rostas, Zoltan – *Monografia ca utopie*, Paideea, București, 2000.

-
- Șora, Mihai, Antohi, Sorin – *Mai avem un viitor? România la început de mileniu*, Polirom, Iași, 2001.
- Tănase, Stelian – *Revoluția ca eșec. Elite și societate*, Polirom, Iași, 1996.
- Tănase, Stelian – *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej*, Humanitas, București, 1998.
- Tismăneanu, Vladimir – *Mizeria utopiei*, Polirom, Iași, 1997.
- Tismăneanu, Vladimir (ed.) – *Revoluțiile din 1989*, Polirom, Iași, 1999.
- Voicu, Gheorghe – *Zei cei răi. Cultura conspirației în România postcomunistă*, Polirom, Iași, 2000.
- Zub, Alexandru; Antohi, Sorin – *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România*, Polirom, Iași, 2002.

O ABORDARE A RAPORTULUI ELITE-MASE ÎN CURSUL PROCESULUI DE MODERNIZARE A SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI: O PERSPECTIVĂ TEORETICĂ

1. Argument

Plecînd de la perspectiva geologiei istorice a lui P. Chaunu¹, ceea ce ne vom propune în acest studiu de caz este evidențierea dinamicii fenomenului elitei în istoria românilor în perioada modernizării, în limitele firești ale unui demers care se bazează pe date indirecte, ce nu pot fi, prin natura lor, culese pe teren. Ca în orice studiu de caz, vom încerca să surprindem un proces reprezentativ pentru problematica în discuție, în cazul de față modul cum o anumită dominantă mentală influentă în imaginarul social (conștiința națională) a orientat acțiunea globală a societății românești, conturînd, în raze de acțiune, un travaliu aparte al diverselor straturi care o alcătuiau. Vom apela, în toată această strădanie de cunoaștere, la sursele specifice cercetării istoriografice - diferitele tipuri de izvoare, sistematizate în câteva sinteze oneste - corelate cu o serie de elemente statistice (mai ales demografice), urmărind prefacerile straturilor sociale suprapuse pe diverse paliere temporale, în câmpul mental ordonator, sub impactul înrîuririlor externe politice, economice și culturale. Ceea ce se distinge la o primă tentativă concluzivă asupra materialului abordat pare a fi o neașteptată constatare: dinamica elitei în istoria românilor cunoaște o *regularitate a alternanței*, începînd de la modul de selectare al acesteia pînă la activismul social al masei, ori al impunerii succesive a unei acțiuni la nivelul întregii societăți ce contrariază sau afirmă dominantă mentală asociată fiecărei epoci. Fără să-și revendice asumarea unui adevăr definitiv, prezentată mai degrabă sub forma unei metafore socio-istorice în perspectiva istoriografică a prezentului, care favorizează înțelegerea, explorarea și integrarea *multiplicității trecuturilor*², această dilemă ne va îngădui să formulăm o întrebare neliniștitoare: cursul natural al reproducerii elitei la români prezintă doar o ciclicitate contingentă de contextul general și multi-factorial al “presiunilor istoriei” sau impactul reunit al acestor factori a generat (și va genera?) un asemenea curs ondulatoriu?

¹ O descriere detaliată a proiectului Școlii de la *Annales* poate fi parcursă în capitolul *Studiul interdisciplinar al mentalităților*, în A. Gavreliuc - *Etno psihologie*, Ed. Universității de Vest, Timișoara, 2000, pp. 40-110.

² O asemenea perspectivă poate fi regăsită în sinteza-manifest a lui S. Alexandrescu, *O (imposibilă) prefață*, în *Paradoxul român*, Ed. Univers, București, 1998, pp. 5-29.

2. Conceptul de elită - între definiția politologică și cea istorică

Intrat în inventarul conceptual esențial al științelor politice, elita se diferențiază de majoritatea conceptelor politologice, ce își au originea în gândirea greacă, accentuându-și singularitatea nu doar datorită ascendenței latine (*eligo, eligere* = “a alege”), tributară astfel spiritului justițiar roman, ci mai ales prin acumularea unei imense energii catalizatoare de forțe sociale, valorificate atât de felurit - începând de la tiraniile Greciei antice până la ravagiile comunismului și nazismului. Și nu întâmplător am reținut, pentru început, doar devianțele acțiunii politice colective, exercitate de elite în detrimentul maselor, căci menirea sociologiei istoriei se impune a fi și localizarea *patologicului social*, diagnosticarea și propunerea unor căi de însănătoșire a acestuia. Dintre conceptele operaționale în acțiunea sociologică elita se dovedește unul dintre cele mai penetrante, devenind un *substantiv colectiv de acțiune*.

Înțelesul comun al elitei trebuie necesar corelat cu *exceleța*, indiferent de domeniul în care se manifestă, la care se adaugă *superioritatea recunoscută* (nu neapărat legitimă) a categoriei înzestrată cu aceste atribute în spațiul comunitar. În științele sociale, precumpănit în cele politice, conceptul de elită a fost, în general, încadrat în *teoriile stratificării sociale*. Eva Etzioni-Halevy a mers chiar mai departe, susținând că abordările clasice din perspectiva stratificării sociale, întemeiate pe conceptul de clasă, se cuvin a fi puse în antiteză cu cele bazate pe conceptul de elită.³ Teoria sociologică a claselor, ilustrată în gândirea lui K. Marx, dar și a lui M. Weber, poate fi contrapusă peste cea a elitelor creată de V. Pareto, G. Mosca și R. Michels. Prin această comparație de conținut ar rezulta, după E. Etzioni-Halevy, o *superioară rafinare* în timp a demersurilor ce-și revendică originile în primul curent invocat, spre deosebire de relativa *nivelare* în proiect a teoriei elitelor și s-ar sugera dezvoltarea unei “teorii (...) cu imens potențial explicativ” ca o adevărată “alternativă viabilă la teoria claselor.”⁴

Dacă abordarea marxistă clasică a propus ca și criteriu central al stabilirii calității de membru al elitei stăpânirea proprietății, expresie a unui determinism economic, M. Weber a lărgit câmpul de identificare al acesteia cu alte dimensiuni, adăugând clasei (factorul economic) și statusul de prestigiu, respectiv grupul politic (factorul de autoritate). Treptat s-au nuanțat tot mai multe abordări teoretice care au pus

³ E. Etzioni-Halevy- *The Elite Connection*, Polity Press, Cambridge, 1993.

⁴ O sinteză a teoriilor stratificării sociale este realizată de D. Aligică - *Observații privind teoria elitelor*, în *Polis* nr. 4/1995, pp. 5-16.

în evidență diferitele trăsături ale stratificării, colaborarea sau tensiunea dintre acestea, se disting noi criterii, precum cele legate de venit, cunoaștere, îndemnare profesională.⁵

Raymond Aron a introdus un concept secundar, neutral valoric, ce a clarificat semnificația elitei: “cei mai capabili”, delimitare ce se cuvine adoptată deîndată ce trebuie să facem o tranșantă despărțire a corpului social în categoria cea mai performantă din punctul de vedere al eficienței sociale și “restul societății”, ce supraviețuiește bizuindu-se pe realizările și acțiunea celei dintâi.⁶

Polaritatea dintre “pătura cîrmuitoare” și “pătura cîrmuită”, formulată de N. Machiavelli, se va proiecta în toate teoriile politologice importante, fie că ne referim la cele ale lui T. Hobbes, J. Locke, Montesquieu ori la cele ale mai apropiate de noi ale “neo-machiavelienilor” G. Mosca, V. Pareto sau R. Michels. Pe această linie s-a dezvoltat al doilea curent major ce a inaugurat dezbateră în jurul conceptului de elită, de această dată însă mai operațional.

Agenții lui vor deveni întemeietorii *tradiției realiste* a dezbaterii. Astfel, V. Pareto nu s-a mulțumit să definească elita strict statistic, ca acea categorie socială compusă din subiecții cei mai înzestrați ai societății din diferitele ramuri de activitate, cu cea mai largă apreciere (deși nu refuză și această clarificare), ci a accentuat inegalitatea dintre indivizi în funcție de capacitatea lor de a deveni posesori de autoritate prin exercițiul puterii. Elita îi reunește, așadar, pe *cei ce dobîndesc funcții de conducere*, indiferent dacă formează elita guvernamentală, cu rol vital în conducerea statului, sau cea neguvernamentală. Oricare ar fi tipul de regim politic (democrație, monarhie, republică) sau economic (capitalism, socialism), elita există și se manifestă activ, guvernează, tocmai în virtutea distribuției inegale a resurselor materiale (deci și de proprietate), a prestigiului și a puterii. Mijloacele folosite pentru impunerea autorității în dauna maselor pot fi, după V. Pareto, sau radicale, apelînd la forță pentru instaurarea ordinii societale, apanaj al *elitelor lei*, sau cele ce se folosesc de fenomene precum anarhie, corupție, fraudă, speculă, specifice *elitelor vulpi*. Noutatea pe care V. Pareto o plasează în miezul demersului său este legată de descrierea procesului natural de erodare al elitei, indiferent de încadrarea tipologică, datorită tocmai mijloacelor de dobîndire a autorității. Prin urmare, o elită este înlocuită de cea care manifestă înclinații contrare, proces pe care sociologul îl va numi *circulația elitelor*⁷. În acest mod, “clasa

⁵ Astfel de “nuanțări” putem regăsi în lucrările lui D. Bell, G. Lenski, A. Giddens ori R. Dahrendorf.

⁶ R. Aron - *Les étapes de la pensée sociologique*, Gallimard, Paris, 1967, p. 459.

⁷ V. Pareto - *Traité de sociologie générale*, Payot, Paris, 1933/1998, pp. 1293-1426.

conducătoare trebuie să fie întreținută, în ceea ce privește numărul și calitatea, de familiile din clasele inferioare devenite puternice. Ea trebuie să elimine din rândurile sale pe cei ce și-au pierdut calitățile cerute pentru a face parte din elită.⁸” Nerăspunzând acestor provocări, clasa conducătoare este condamnată să dispară.

Două decenii mai devreme (1896), Gaetano Mosca ajunsese la aceleași concluzii, dar pledase pentru avantajele regimului democratic, care permite diferitelor segmente sociale să participe la viața politică și să se angajeze într-o *ecuație de echilibru*, limitându-și influențele, mai ales negative, prin însăși procesul participării lor. G. Mosca mai este și cel ce a impus un nou concept ce a oferit specificitate elitei: *formula politică*, un tip anume de organizare întemeiată “pe o credință sau un sentiment care, în acea epocă și la un anumit popor sunt general acceptate”, transformând-o într-o *minoritate organizată*, într-o *clasă politică* ce-și echilibrează tensiunile și care, acționând coerent, dictează asupra unei majorități dezorganizate, “lipsită de voință, de impuls și de acțiune comună.”⁹

Și R. Michels a explicat modul în care o *clasă conducătoare de profesioniști* își asumă coordonarea marilor unități politice sau sindicale, declarându-se reprezentativă, vorbind în numele militanților. Fenomenul își are rădăcinile, pe de o parte, în necesitatea desemnării unor conducători, într-un cadru instituțional, atunci când avem de-a face cu o acțiune colectivă, și pe de altă parte datorită mentalităților colective care dezvoltă un atașament convergent față de persoanele ce vorbesc în numele masei. Acest din urmă factor, cu o înrîurire foarte puternică, va consolida chiar baza psihologică a puterii conducătorilor.¹⁰

Parcurgînd tot acest inventar de definiții politologice, reținînd trei criterii care apar recurent în abordările anterioare, ce pot fi instrumentalizate în discriminarea clarificatoare propusă societății românești – ne referim la criteriul politic, economic, și cultural -, vom apela la viziunea Școlii Analelor în definirea straturilor sociale, ilustrată de P. Chaunu.

Din perspectiva *geologiei istorice*¹¹, elita va fi definită ca “vîrf al piramidei”, cu o largă “plasticitate socială”, care trimite mereu “impulsul” catalizator straturilor adînci, acea serie istorică cu vocația activismului responsabil, cu o pondere numerică restrînsă

⁸ *ibidem*, p. 1357.

⁹ G. Mosca, *apud* D. Dungaciu - *Sociologia elitelor. Teorii contemporane*, pp. 556-669, apărut în I. Bădescu (ed.) - *Istoria sociologiei*, vol. 2, Ed. Eminescu, București, 1996.

¹⁰ *ibidem*, pp. 556-557, precum și A. Thio – *Sociology – A brief introduction*, Harper Collins Publisher, Chicago, 1991, cap. *The elitist view*, pp. 293-295.

¹¹ P. Chaunu - *Civilizația Europei clasice*, Ed. Meridiane, București, 1989, vol. 1, p. 26.

(variind între 1 și 2/10) dar purtătoare a unei energii intelectuale și creativități instituționale remarcabile. Purtându-și destinul prin temporalitatea conjuncturală și sensibil la provocările evenimentialului¹², se transformă în “istoria statului și a stărilor” ce “vine prima la rînd pentru că e cea mai cunoscută. Vreme îndelungată va fi confundată cu întreaga istorie. Ea furnizează reperele, granițele uzuale, contribuie la fixarea esențialului în raport cu secundarul”¹³. Dar în toată această tectonică ascunsă, coborînd spre adîncuri, se disting marile energii încastrate în faliile subterane, aproape imobile, ce urmează chemările minerale ale duratei lungi. “Baza (...) neclintită”, *masa*, comunică tensionat - chiar dacă “în surdina” - cu stratul activ, alimentînd fracturile întregului sau vindecîndu-le. Identificat în lumea românească cu teritoriul social aproape ancestral al satului (cel puțin pînă la sfîrșitul celei de-a doua conflagrații mondiale), stratul profund e un izvor de stabilitate și coerență valorică, spre deosebire de elită care întreține un mult mai intens “comerț” valoric și atitudinal cu prefacerile modernității politice

3. Pentru un model tipologic al elitei

Astăzi este unanim recunoscută influența mentalităților asupra spațiului social global, vorbindu-se de o dublă determinare în generarea fenomenului social-istoric, atît din partea realității “nervoase” social-istorice, cît și din zona mult mai adîncă și mai statornică a mentalităților. Din această perspectivă, urmărind judecata majorității istoricilor noștri asupra trecutului național, vom înțelege cum raționamentele erau construite, inevitabil, în climatul mental dominant al societății din vremea exprimării lor, ce atribuia istoriei deopotrivă un rol *educativ* - trecutul devenind un adevărat reper, dacă nu singurul refugiu într-un prezent pe care societatea românească nu-l putea asimila, considerîndu-l dezamăgitor și sărăcit de esența vieții tradiționale -, și unul *combativ*, argumentele istoricilor fiind construite mai degrabă pentru susținerea cauzei României la tratatele de pace și în dezbaterile diplomatice. Rolul istoricului este însă, înainte de toate, unul *de cunoaștere*, indiferent cît de convergente sunt concluziile cercetărilor sale cu sensul *mitologiilor istorice* împărtășite de comunitatea din care face parte, cu așteptările sociale sau, chiar, cu imperativele de susținere ale interesului

¹² A se urmări sistemul terminologic inițiat al lui F. Braudel din *Gramatica civilizațiilor*, Ed. Meridiane, București, 1994, vol. 1, pp. 19-73.

¹³ P. Chaunu, *op. cit.*, p. 27.

național în disputele politice internaționale. Există, desigur, și excepții, unele ilustre (iată câteva: P. P. Panaitescu, Gh. Brătianu, sau mai aproape de noi: Vlad Georgescu, Alexandru Zub, Neagu Djuvara, Dinu C. Giurescu, alături de Alexandru Duțu, Sorin Antohi, Lucian Boia ori Sorin Alexandrescu).

Ceea ce credem că trebuie stabilit într-o asemenea viziune retrospectivă este tocmai încadrarea fiecărui raționament în “dominanta mentală” a epocii și depășirea acestui plan prin relevarea “*spectrului*” acestei dominante, ce conține în întregul lui diversitatea modelelor de expresie proprii secvenței temporale respective (“filtrate” prin grile de cunoaștere adecvate). Astfel vom reuși să evităm generalizările pripite din perspective unilaterale, care, printr-o anumită dominantă mentală ce “ordonează” peisajul mentalității colective, proiectează valorile “clipei” într-un trecut multiseclar, raționalizând și dimensionând acel trecut conform încercărilor și temerilor prezentului. Nu ne vom pripri, bunăoară, să atribuim lui Mihai Viteazul o conștiință națională (valoare achiziționată de Europa Occidentală două secole mai târziu) precum o fac astăzi chiar manualele școlare (deci factorul de instrucție și socializare cel mai penetrant!) doar pentru că în spectrul dominantei mentale de acum, de la noi, valoarea de conștiință națională are o poziție preponderentă, iar corpul social românesc este atât de sensibil la punerea în discuție a acestei valori-reprezentare. Metodologic, apreciem că este mult mai profitabil, cel puțin pentru scopul abordării curente, să recurgem la restângerea cadrului discuției la limitele subiectului abordat, urmărind traseul dinamicii raportului elită / masă în cursul ultimelor două secole și jumătate, parcurgând succesiv notele clarificatoare ale model tipologic rezumat în *fig. nr. 1*.

Fig. nr. 1

MODEL TIPOLOGIC AL ELITEI

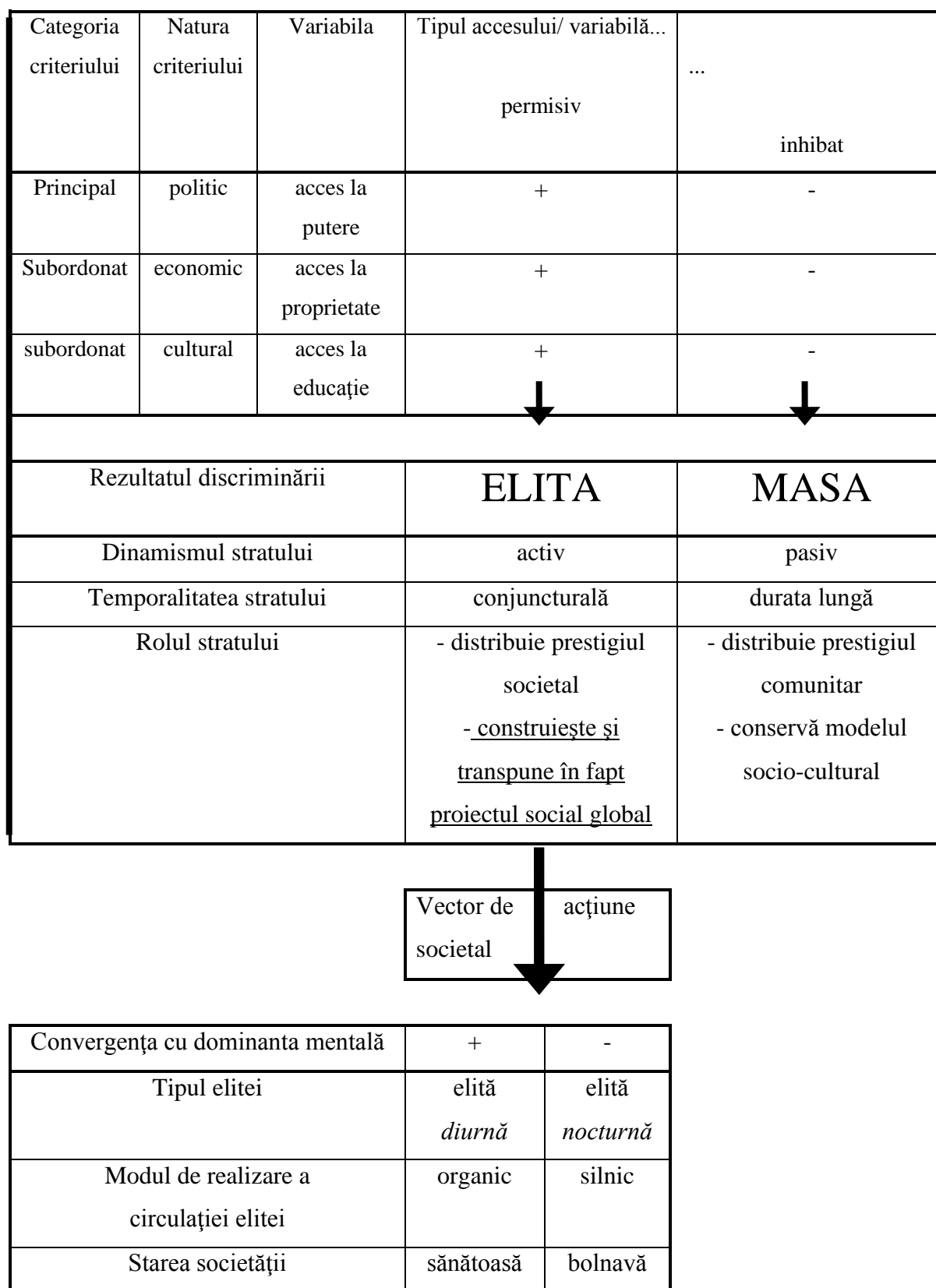

Fig. nr. 2

FENOMENUL ELITEI LA ROMÂNI – O REGULARITATE A ALTERNANȚEI – o lectură din perspectiva *geologiei istorice*

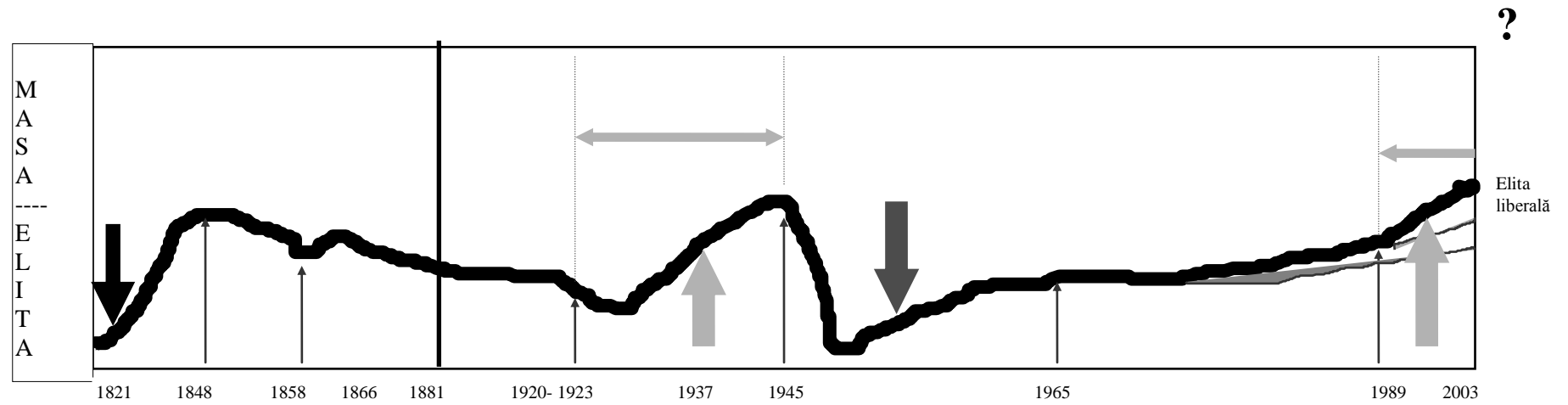
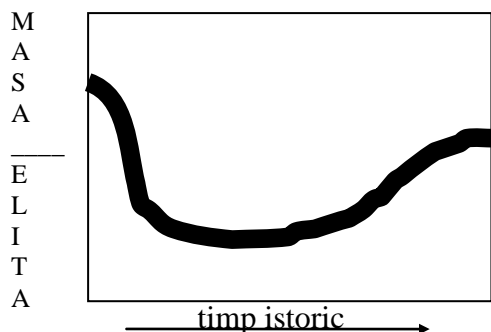
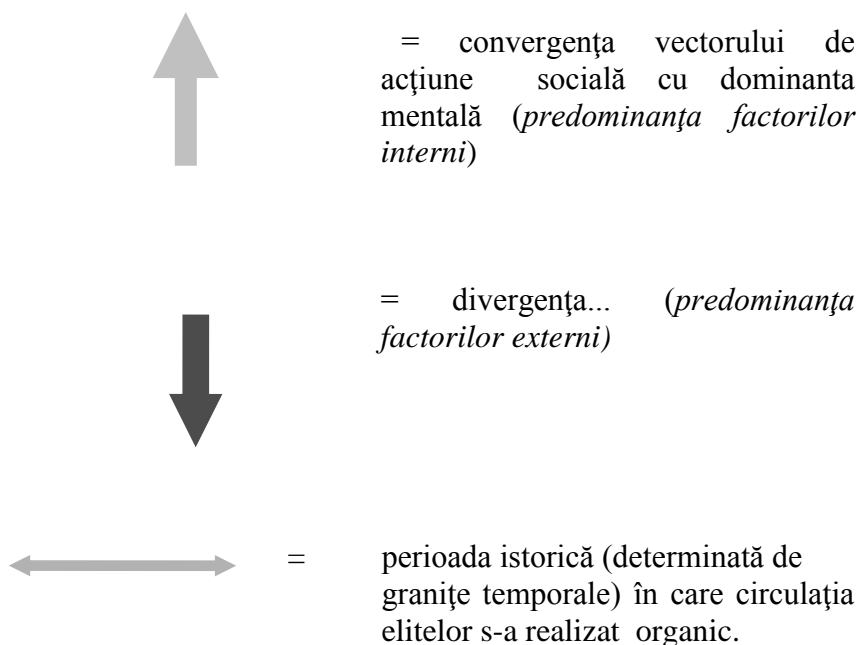

Fig. nr. 3

Explicarea simbolurilor folosite

Raportul masă/elită (ponderea fiecăreia în „organismul” social românesc) exprimat în baza criteriilor enunțate:
de natură politică, economică și culturală.

Dirrecția de acțiune ar fi, pe scurt, următoarea:

- „organismul” social românesc va fi separat - inevitabil convențional - în două categorii distincte: elită/masă, conform perspectivei “geologiei istorice” (*stratul activ, conjunctural, ce trăiește în vîrsta “marilor prefaceri”, respectiv stratul adînc, statornic, inerțial, ce trăiește în vîrsta arhaicității*). Linia simoblică de separare este însă, după cum se va vedea, flexibilă: în anumite perioade istorice ea se va transforma într-o adevărată falie ce desparte două lumi diferite, ce au pierdut aproape orice aptitudine în a mai comunica între ele, în schimb în alte registre temporale aceste lumi se vor apropia pînă în a se contopi într-o substanță unică.

Elita o vom defini operațional într-o perspectivă multidimensională, operaționalizând trei criterii ierarhizate, asociate *activismului* ei, fiecărui criteriu corespunzându-i o variabilă discriminativă, valorizată permisiv:

- *criteriu principal*

c1- politic; v1- accesul la “putere”; înțelegînd prin acest termen accesul favorizat la instituțiile politice, începînd de la cele mai influente (care prin autoritatea lor gestionează nemijlocit “treburile țării”, avînd și monopolul elaborărilor strategice), pînă la instituții politice subordonate, (cu un impact semnificativ doar asupra mediilor regionale sau locale).

[De exemplu, în perioada premodernă: accesul la scaunul domnesc, Adunarea Stărilor, dregătorii și ramificațiile acestora în teritoriu...]

- *criterii subordonate*

c2- economic; v2- accesul la proprietate; protejarea unui cadru normativ-valoric care perpetuează accesul selectiv la proprietățile funciare, imobiliare, bancare etc.

[De exemplu, ceea ce ar putea apare un contraexemplu, pentru perioada comunistă care stigmatiza proprietatea, întărește de fapt argumentația: noua elită – *nomenclatura* - nu s-a sfiit să-și construiască o rețea clientelară oligarhică, în care opulența multora (case, avere) sfida morala proletară egalitaristă].

c3- cultural; v3- accesul la educație; de la înlesnirea accesului la inițierile ritualice ”tabuistice” (ce încurajau reunirea, practic, a întregii obști) ale perioadei prestatate, trecînd prin permisivitatea instruirii în școlile profesionale ori în cele domnești și sfîrșind, la celălalt capăt al axei istorice, la accesibilitatea învățămîntului de toate gradele, îndeosebi cel universitar.

Transversal, reunind toți acei actori sociali care, într-un anumit moment istoric au fost favorizați în accesul lor la resursele conferite de variabilele amintite, conturăm stratul activ, angajant al elitei.

Stratul adînc, “tăcut”, “masa” deci, va fi definită prin complementarizare: reunind atributele *pasivismului*, accesului îngreunat la resursele variabilelor enunțate.

Desigur, orice tipologie e însoțită de un schematism inevitabil, criteriul politic, spre exemplu, nefiind discriminativ în corpul social doar după variabila accesului la putere; se pot adăuga în această zonă și alte variabile, precum modul de exercitare și transfer al puterii, nivelele de legitimitate care o susțin, comunicarea între actorul politic și instituția politică, valorile politice fundamentale promovate etc; după cum criteriul cultural poate nuanța distribuția accesului la educație prin antrenarea unor variabile

precum condițiile de viață (habitat, igienă fizică și mentală, solicitări constrângătoare), universul aspirațional (anvergura modelelor prospective, al evaziunilor imaginare, favorizarea idealurilor “terestre” sau utopice), ori influența variabilă ce ipostiază relația cu biserica, și exemplele ar putea continua. Realitatea înregistrează, natural, ipostaze de tranziție între notele polare discriminate, după cum o combinație ulterioară ce îngemănează toate aceste variabile, și multe altele semnificative neamintite aici ar fi de dorit. Selectarea doar a unei variabile ordonatoare pentru fiecare criteriu este de așteptat, așadar, să ofere numai o clarificare primară, *tendențială*.

Preluând modelul braudelian, putem afirma că fiecare din cele două straturi istorice fundamentale va evolua în ritmurile unei temporalități distincte: conjuncturale în cazul elitei (multidecenal - al succesiunii câtorva generații), al duratei lungi în cazul masei (multisecular).

Esențial este să înțelegem rolul fiecărui strat istoric: dacă stratul adânc asigură conservarea modelului socio-cultural (cu notele dominante - comunitate, arhaicitate), pliindu-se pe normativitatea subterană a duratei lungi, stratul de suprafață, dinamic, își revendică exclusiv distribuția prestigiului societal (la nivelul societății ca întreg doar elita stabilește și controlează respectarea mecanismelor de ascensiune recunoscute) și, îndeosebi, elaborarea și aplicarea proiectului social global (la întâlnirea dintre imperativele profunde ale stratului statornic, presiunilor externe - pe palierele celor trei variabile selectate - și intereselor conștientizate și mobilizate ale elitei). Ceea ce se naște în urma acestei combinări tensionate ar putea fi calificată drept o „rezultantă”, un *vector de acțiune societală*, care va întruchipa victorios, din cele trei forțe colective antrenate, pe cea care s-a dovedit mai puternică (cea inerțială, cea dinamică și vizionară sau cea străină). Disputa factorilor interni vs. externi poate fi “citită” astfel: atunci când sunt preponderenți factorii externi (în definiția convențională adoptată) se apreciază că vectorul global este divergent cu sensul dominantei mentale, astfel elita înstrăinată - îndeosebi pe palierul politic (criteriul principal) - acționează contrar imperativelor dominantei mentale ordonatoare. Atunci când factorii interni sunt mai influenți se realizează o corelare între cerințele stratului adânc și proiectul elitei, criteriul politic ilustrând un strat activ conștient și “stăpîn pe situație”, propunându-și ca țel vital afirmarea dominantei mentale.

Așadar, miza centrală a relecturii trecutului național pe care o propunem este, valorificând această metaforă socio-istorică a ciclicității, surprinderea, în diferite epoci istorice, a gradului de convergență a „rezultantei” globale cu dominantă mentală

profundă și a urmărilor fericite sau tragice pe care o asemenea comparație a avut-o asupra tipului elitei, modului ei de “împrosătăre” și asupra stării generale a societății. Premisa enunțată, consolidată de întreaga noastră călătorie prin destinul identitar românesc, este aceea că nepotrivirea dintre cerințele operatorii ale dominantei mentale și sensul marilor travalii sociale a provocat grave disfuncționalități la nivelul societății, și se impune, în sfârșit, a fi prevenită.

Dar care sunt tipurile elitei? *Elita diurnă* este alcătuită din elita senină, rațională, plină de abnegație, care construiește proiectul său printr-un acord profund cu normativitatea imanentă proprie dominantei mentale a epocii, de care e conștientă, pe care o valorizează ca sursă legitimantă a acțiunii sale colective, afirmându-i astfel imperativele. *Elita nocturnă* este însă alcătuită din elita înstrăinaților (nu de puține ori la propriu) sau a rătăciților (cei care “văd” descentrat), călăuziți de tenebrele iraționalității sociale, elita ilicită, care avansează în istorie împotriva intereselor corpului social pe care pretinde că-l reprezintă, supunându-se, cel mai adesea, presiunilor externe de care se simte covârșită și sufocată.

Dacă în perioadele senine circulația elitei se realizează natural, principiile de selecție acționând în favoarea unui metabolism vitalizator, ce întemeiază o *societate sănătoasă*, cu o vascularizație instituțională și comunicațională echilibrată, perioadele conduse de elitele nocturne sunt epoci de închidere, retragere spre sine a întregului „organism” social, în care selecția elitei se realizează fie arbitrar, fie clientelar și în care ruptura lăuntrică și prevalența strategiilor de supraviețuire configurează portretul unei *societăți bolnave*.

În fiecare interval pe care-l vom investiga impactul „rezultantei” evocate, antrenate de o anume elită. Totodată, vom defini, în manieră durkheimiană, conștiința națională ca ansamblul reprezentărilor transindividuale împărtășite de comunitatea națională în cadrul organizării politice specifice; ce animă tiparul mental generativ (dominanta mentală) într-un context social-politic anume, prin care membrii comunității politice sunt înzestrați cu sentimentul apartenenței și solidarității comunitare, ca membri ai unei *comunități imaginate*¹⁴.

Abordarea noastră se centrează, astfel, asupra dinamicii compoziției și ponderii elitei la români, prezentată simbolic în *fig.nr. 2* (anexînd notele explicative din *fig. nr.*

¹⁴ Pentru a prelua sintagma lui B. Anderson – *Comunități imaginate*, Ed. Integral, București, 2000.

3) și instrumentalizând modelul tipologic (*fig. nr. 1*), oferind o grila de lectură pentru acest “fenomen al alternanței”, plecând dinspre “evenimentul febril” către realitățile structurale [analiza se poate regăsi în cele trei teme propuse “Elite și societate” (I, II, III)]. Desigur, un asemenea model încărcat de metafore de cunoaștere reprezintă doar o cheie de înțelegere, ce se cuvine acceptată doar într-o manieră critică, relativizantă, alături de alte lecturi comprehensive alternative focalizate asupra modernizării românești și se impune completată cu o abordare ulterioară pozitivă, care să recurgă la datele concrete ale demografiei și sociologiei istorice.

ELITE ȘI SOCIETATE – I (secolul XVIII - sfârșitul secolului XX)

Vom încerca să parcurgem stadialitatea dinamicii procesului de modernizare descrisă anterior, reținând reperele importante ale evoluțiilor social-politice și culturale din spațiul românesc în ultimele două secole și jumătate, focalizându-ne atenția îndeosebi asupra raportului dintre elite și straturile sociale subordonate.

Incursiunea noastră va debuta în pragul secolului al XVIII-lea și va fi localizată în principatele de la sud și est de Carpați, în care Imperiul Otoman instaurează regimul fanariot (1711 în Moldova și 1716 în Țara Românească), subordonând deplin (militar, economic, politic) Țările Române intereselor Porții. Nimic nu sintetizează mai bine substanța fanariotismului decât aprecierea ce răzbate dinspre mentalitatea epocii, care preschimbă cuvântul grecesc “*chiverneo*” (a governa) în românescul *chiverniseală*. “A governa înseamnă deci pentru fanarioții veacului al XVIII-lea a se căpătu¹⁵” Vreme de mai bine de un secol, treizeci și unu de domni fanarioți, din unsprezece familii vor fi înscăunați de șaptezeci și cinci de ori în țările Române. E limpede că într-un astfel de context degradarea continuă a instituțiilor țării a fost însoțită de o diluare a autorității elitei locale. Domnitorii ce odinioară erau recunoscuți de turci cu titlul de “*hakim*” (stăpîn) sau “*tekur*” (rege), în vremea fanarioților vor deveni doar “*bei*” (guvernatori supuși). Marea adunare a țării, locul de expresie a intereselor politice a clasei boierești, va cunoaște o continuă disoluție: ultimul domn va fi ales de adunare la 1730, iar ultima întrunire a acesteia are loc în 1749. Se deschide conflictul dintre boierimea pămînteană și cea fanariotă ce va culmina cu legea lui Constantin Mavrocordat (1739), prin care boierimea locală pierde privilegiile tradiționale (a fi boier însemnând devenea doar un simplu rang, ce îl atribuia numai domnitorul, indiferent de moșiile sau dregătoriile deținute anterior). Ca o consecință „firească”, domnii, ce plătesc ei înșiși bani grei pentru a-și dobîndi tronul, vor întreține adevărate campanii de vânzări de titluri. Contele Langeron va descrie fără cruțare acest mecanism inedit de selectare al “noii elite”: “Aici toate slujbele se cumpără, adică se plătește dreptul de a săvîrși o crimă fără a fi pedepsit. Fiecare slujbă, în scurt timp, îl îmbogățește pe cel care o cumpără, dar, după un an, trebuie s-o părăsească sau s-o lase altuia. (...) Aceste dregătorii au prețuri mai mari sau mai mici, după veniturile pe care le pot aduce boierilor care le cumpără de la membrii

¹⁵ V. Georgescu - *Istoria românilor*, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 89.

Divanului. Ispravnicii <administratorii județelor, subl. ns.> (...) iau, fără rușine și chiar fără să se ferească, de la fiecare țăran grânele, vitele, banii. Fiecare familie trebuie să plătească la Divan o dajdie oarecare: ispravnicul o face de două ori, de patru ori, de zece ori mai mare și împarte suma cu membrii Divanului. Dacă țăranul se încumetă să se opună (...) este întemnițat, ruinat, bătut, schingiuit în așa fel încât, adesea moare în chinuri, sau, când călăii sunt și mai cruzi, omul se uită cum îi sunt schingiuiți nevasta și copiii.”¹⁶ Un asemenea tablou este mai mult decât revelator pentru a surprinde tipul de ascensiune socială al vremii, ca și relația masă/elită de la începutul secolului al XIX-lea. Fenomenul clientelar al scutirii de dări – care deveniseră din ce în ce mai împovărătoare - a antrenat o mare parte a masei. Către sfârșitul regimului fanariot aproape o jumătate din populația țării era scutită de dări, fapt ce nu poate fi înțeles ca o eliberare socială, ci mai degrabă ca o conformare a unui important segment al masei la compromisurile și cedările boierimii locale. Nu exista boier, cât de neînsemnat, care să nu aibă câțiva “scutelnici”, mitropolitul, ca și primii boieri ai țării având câte optzeci. “Aceștia făceau pentru ‘patron’ tot soiul de servicii și de corvezi, primind în schimb doar scutirea de dări.”¹⁷ Această nesănătoasă comunicare între elită și masă va contribui și ea la lărgirea faliei ce le desparte, descurajând pe viitor contactele naturale între diferitele segmente ale societății, și va dezvolta un climat de neîncredere socială și de permanentă tensiune. Mecanismul de promovare în rândul elitei preferă deresponsabilizarea, supunerea oarbă, lipsa de inițiativă, șantajul. O elita nocturnă tronează, astfel, disprețuitor. Multe dintre trăsăturile-i caracteriale se vor răsfrînge nefericit asupra „caracterului” noilor veniți în rândul elitei, ce vor apela la aceleași mijloace pentru a-și păstra (iluzoriu, cel mai adesea) privilegiile.

Boierimea locală își va restrînge continuu rolul și influența reală în societate, supraviețuind doar printr-un complicat sistem de înrudiri cu familiile fanariote. O analiză statistică indică o scădere a ponderii sale în 1832, curînd după reinstaurarea domniilor pămîntene: numărul familiilor boierești din Țara Românească era de numai 766, adică nu mai mult de 2% din populația țării, în Moldova acest procent nefiind decât cu puțin mai ridicat¹⁸.

¹⁶ *apud* N. Djuvara - *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, Ed. Humanitas, București, 1995, pp. 62-63.

¹⁷ *ibidem*, p. 69. La 1819, în Muntenia, din 194000 de familii de “starea a treia”, erau scutite de impozite 76000, din acestea 45000 pe calea scutelniciilor.

¹⁸ V. Georgescu, *op. cit.*, p. 96.

Deși procesul de legare de glie a țărănimii libere, început din vremea lui Mihai Viteazul, avansează în secolul al XVIII-lea, documentele vremii atestă, totuși, o puternică rezistență din partea satelor libere, ce reprezentau aproximativ jumătate din totalul așezărilor rurale; o statistică din Oltenia de la 1722 vorbește de existența a 48% de astfel de sate¹⁹.

Anii 1746/1749 aduc desființarea șerbiei, dar absența împrumotării menține aceleași relații agrare feudale, asigurând doar formal o protecție a masei țărănești.

În Transilvania vremii, lupta pentru drepturile românilor este purtată pe mai departe, în virtutea unei tradiții a activismului politic al locului, preponderent de către prelați. Demersurile energice ale episcopului unit Inochentie Micu-Klein (prima jumătate a secolului al XVIII-lea) precum și amplele mișcări sociale din vremea lui Iosif al II-lea (răscoala lui Horea din 1784) nu conduc decât la o ameliorare parțială a situației națiunii române transilvănene (deci și a păturii țărănești, care reprezenta la începutul secolului XVIII circa 93% din populație, 3/4 din săteni fiind români)²⁰. Desființarea iobăgiei (1785) și formularea unui germe de program național în “*Supplex Libellus Valachorum*” (1791) sunt rodul unei acțiuni punctual convergente ale diverselor segmente sociale românești (elita unită, cea ortodoxă, formată aproape exclusiv din cler, țărănimea de ambele confesiuni) care nu poate ascunde însă dezbinarea ce persista, mai cu seamă pe tărâm religios. O zonă luminoasă o constituie totuși spațiul educațional: românii obțin primele școli medii (Blaj, 1754), crește considerabil numărul tipografiilor și răspândirea cărților, mai ales laice, se înregistrează o vizibilă deschidere culturală, iar istoriografia cunoaște unul din momentele de renaștere autentică. Reprezentanții Școlii Ardelene, pe linia inaugurată de D. Cantemir, ajung la definirea conștiinței naționale românești, sprijinindu-se pe originea comună a tuturor românilor și pe caracterul latin al limbii. Să accentuăm, însă, că ideologia națională se articulase, dar ea nu fost comunicată în ansamblu corpului etnic românesc. O parte a elitelor asimilează ideologia etnonațională din secolul luminilor, dar marea masă țărănească rămîne încă departe de acest creuzet mental generativ. *Va mai trebui, apreciem, să treacă un secol pînă cînd această realitate a conștiinței naționale (inclusiv la nivelul reprezentărilor sociale) să fie asimilată de întreg „organismul” social românesc.*

¹⁹ *ibidem*, p. 97. A se urmări monumentalul studiu, cu reverberații pînă la mijlocul secolului al XX-lea, realizat de H. H. Stahl – *Satele devălmașe*, Cartea Românească, București, 1958/1998.

²⁰V. Georgescu, *op. cit.*, p. 100.

Anul 1821, odată cu ampla mișcare politică condusă de Tudor Vladimirescu, va anunța revigorarea elitei, proces care în principate va conduce la refacerea prestigiului și puterii boierimii locale. Francezii vor denumi acest grup social compact “*la boyarie*”, care între 1822 pînă la 1858 va desemna cele aproximativ patruzeci de familii (autohtone, dar și alogene) ce monopolizează toate funcțiile administrative (inclusiv în noua miliție introdusă de Regulamentele Organice). Treptata reintegrare a principatelor în circuitul economic european după Pacea de la Adrianopol (1829) va înzestra moșiile cu o nouă valoare economică, potențial aducătoare de mari profituri. Dacă pînă atunci adevăratul asupritor al satelor era dregătorul fiscului, iar relația boier-țaran “a urmat un curs relativ lin, <mai apoi> boierii au cerut transformarea moșiei într-o proprietate de tip alodial, în timp ce țărani au cerut împrumutarea pe loturile ce le mai aveau în folosință.”²¹ Soluția propusă de Regulamentele Organice a fost însă una de natură să agraveze aceste tensiuni, sporirea clăcii și deplasarea centrului de greutate al exploatării țărănești de la dările către stat la cele către stăpînul moșiei vor localiza un focar de conflict, care va alimenta nemulțumirile sociale ale întregului secol XIX²². Revoluția de la 1848 a repus în discuție problema agrară, iar legiurile noi (1851) au asigurat unele înlesniri clasei țărănești, reducîndu-i obligațiile, dar nu au făcut decît să amîne rezolvarea globală a chestiunii țărănești.

În acest timp, se produce o interesantă metamorfoză la nivelul mentalității elitei: deși purtători ai tradiției conservatoare, boierii vor intra în contact cu ideile liberale europene. Tînăra clasă boierească intelectuală, prin intermediul studiilor întreprinse la universitățile vest-europene (precumpănitor în Franța și Germania) va deveni promotoarea unui curent național luminat, ce se va materializa prin constituirea unui pol reformator și unionist, care conduce revoluția din 1848, organizarea adunărilor ad-hoc (1857), realizarea unirii (1859) și aducerea pe tron a unui principe străin (1866). Surprinzător, exponenții acestei categorii a elitei vor opta aproape unanim pentru desființarea privilegiilor boierești. Articolul 46 al Convenției de la Paris, votat de divanele ad-hoc dominate de grupul reformator, elimină monopolurile de clasă, boierimea conservîndu-și însă prestigiul social și moșiile. Este un *prim șoc recesiv la adresa elitei boierești, generat chiar din interiorul ei - după trei decenii de revigorare -*

²¹ *ibidem*, p. 142.

²² F. Constantiniu - *O istorie sinceră a poporului român*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1997, p. 214.

care se va propaga în timp, șubrezind-o iremediabil. La 1858, și chiar după radicala reformă rurală impusă de Cuza-Kogălniceanu în 1864, semnele acestui declin se întrevăd doar la o analiză mai atentă. În urma legii rurale marea proprietate reprezenta încă 70% din suprafața cultivată, 30% revenind țăranilor împroprietăriți. Regimul monarhiei constituționale asigura o remarcabilă stabilitate politică, oferind grupării boierești o importantă reprezentare. Astfel, vor apare influente facțiuni politice conservatoare, ce se vor unifica în 1880), iar sistemul electoral censitar al colegiilor (între două și patru) era dominat de prezența net majoritară a moșierimii. Cu toate acestea pierderea treptată de poziții în dauna nou înființatului partid liberal (1875) devine evidentă. Oricum, boierimea însăși e departe de a mai fi omogenă: chiar aderenții de început ai Partidului Național Liberal fiind mai degrabă exponenții micii boierimi în ascensiune, decât reprezentanții unei burghezii care nu-și dobândise încă puterea socială de mai târziu²³. După 1866 persistă vocația conducătoare a unor familii domnești precum Brîncoveanu, Ghica, Știrbei, Bibescu, Sturdza (românești) sau Mavrocordat, Șuțu, Moruzi, Caragea (fanariote).²⁴ Carol I a fost nevoit, mai ales în primul deceniu al domniei sale, să-și aleagă colaboratorii din rîndul acestor “familii de neam”, asupra cărora, însă, n-a avut nicicînd garanția lealității lor. A deschis, treptat, accesul la magistraturi și membrilor boierimii mici și mijlocii și, în general, unei categorii intelectuale licențiate. Un criteriu neașteptat în selecția elitei politice, ilustrat de Dan A. Lăzărescu, îl constituie “practica nescrisă a acordării portofoliilor ministeriale, în afara mării boierimi, intelectualilor români din orice pătură socială, cu condiția să posede diploma de doctor în drept a Universității din Paris.”²⁵ Au obținut acest “talisman” nu mai puțin de 24 din cei 141 de ministeriabili, în cursul celor 48 de ani de domnie ai regelui Carol I.

Burghezia română intră și ea în istorie ca o forță socială însemnată în vremea lui Carol I, recrutîndu-se deopotrivă dintre industriașii și negustorii străini, dar și din clasa funcționarilor și a militarilor autohtoni. Învățătorii, preoții, ofițerii preferă de acum să-și orienteze copiii înspre burghezie, sporind rîndurile grupurilor comerciale și profesionale de la orașe, precum și a cooptatei deja categorii a tinerimii intelectuale, cu studii în Occident.

²³ A se vedea tabloul social și economic al României vremii, zugrăvit de K. Hitchins – *România. 1866-1947*, Humanitas, București, pp. 174-222.

²⁴ D. A. Lăzărescu - *Rolul elitelor în istorie*, în *Polis*, nr.4/1995, p. 52.

²⁵ *ibidem*, p. 48.

Influența burgheziei în societate poate fi dovedită prin deplina echilibrare a accesului la funcții publice, ce sunt împărțite la paritate cu reprezentanții boierimii. Dintre membrii guvernelor ce s-au succedat în această jumătate de secol, 70 au aparținut celor trei “ordine” boierești (boierimea princiară, marea și mica boierime), iar 71 burgheziei (începând de la generali, doctori în drept la Paris, avocați, pînă la medici, economiști, ingineri)²⁶. Simbolic, personajul central al vieții politice românești de la începutul secolului XX a fost, ca pregătire, inginer: Ion I. C. Brătianu.

Constituția de la 1866, cu toate limitele inevitabile, va crea premisele unei normalizări a raporturilor sociale, va contribui la reluarea legăturilor dintre diversele straturi sociale, deschizînd calea comunicării reciproce și acțiunii comune. Compoziția elitei își va modifica sensibil structura; poziția centrală de odinioară a marii boierimi va fi cedată tinerei burghezii în afirmare.

Extraordinara dezvoltare a presei libere - probabil cel mai important cîștig al regimului constituțional în conturarea unui climat de *comunicare socială* -, progresele vizibile pe tărîmul educației, atmosfera de dezbateră pasionată a sesiunilor parlamentare, precum și generozitatea sinceră a multor reprezentanți ai clasei politice²⁷ au readus, treptat, speranța într-o autentică modernizare socială și încrederea în împlinirea ei.

Dar achiziția cea mai de preț, la nivelul mentalității colective, este cristalizarea, în profunzimea corpului social a *conștiinței naționale*. “Poporul român se deșteaptă (...) și-și cunoaște dreptul său suveran”, astfel începe proiectul de constituție pașoptistă, redactat de I. Heliade-Rădulescu, afirmînd existența și îndreptățirea unui subiect colectiv, poporul român, de a hotărî singur calea de urmat, în virtutea unei limpezi apartenențe identitare. Promovată de cronicari, consolidată de Școala Ardeleană, *dezbateră identitară coboară de la înălțimea elitelor, fiind astfel transmisă maselor, prin participarea lor directă în miezul unor mari mutații social-politice* (începînd cu revoluția pașoptistă, unirea principatelor, dar îndeosebi odată cu războiul de independență) și lămurită chiar prin asumarea acestei participări active, ce oferea întîia dată un sens limpede național acțiunii unite a diferitelor straturi sociale. *Putem aprecia că odată cu 1881 (transformarea României în regat) se încheie acest proces de*

²⁶ *ibidem*, p. 48-49.

²⁷ Cea mai dureroasă problemă a României vremii fiind chestiunea țărănească, aceasta a avut nu puțini avocați dezinteresați, iar mulți din rîndul celor ce își vedeau amenințate direct interesele, nu s-au opus unor schimbări în favoarea unei categorii care nu dobîndise încă o “voce politică”.

aglutinare a diferitelor componente provinciale ale conștiinței identitare în sinteza finală, ce ia forma nouă, asumată societal, a conștiinței naționale.

Perioada post-1866 a reprezentat o epocă a marilor provocări, cărora elita n-a știut - sau n-a putut - întotdeauna să le răspundă pe măsura unor atât de felurite și contradictorii așteptări sociale. Sistemul electoral era indiscutabil nedrept și inechitabil, dar față de cei aproximativ 800 de boieri care participau la mecanismul electiv în 1831, o dată cu începutul secolului XX se lărgeste considerabil participarea politică. Astfel, în 1913 au drept de vot (indirect) un număr de 1 139 301 de alegători (15,7%), în mod direct votând 1,5% din populația țării pentru Camera Deputaților și 0,4% pentru Senat²⁸. În mediul rural, reforma agrară, care a condus la împrăștierea unei jumătăți de milion de familii de țărani cu pământ, păstrează numeroase inadvertențe, care în decursul câtorva decenii vor invalida în bună măsură efectele benefice obținute inițial, datorită îndeosebi înzestrării țăranilor cu prea puțin pământ, sistemului “învoielilor” agricole suplimentare și “arendășiei”; astfel, în anul răscoalei (1907) 23,8% din țărani nu mai aveau deloc pământ, iar 33,68% dețineau între 0,5 și 3 hectare, fapt care atestă perpetuarea unor tensiuni sociale subterane, ce vor deveni un factor frenator al dezvoltării generale a țării²⁹.

În Transilvania, după 1840, inițiativa în acțiunea politică trece dinspre clerici spre tabăra cărturarilor laici; cei mai însemnați actori politici devenind Simion Bărnuțiu, G. Barițiu, Al. Papiu-Ilarian, organizatori ai revoluției românilor din Ardeal de la 1848. Neînțelegerile cu elita maghiară, ce vor culmina cu decizia dietei de la Cluj de unire a Transilvaniei cu Ungaria (martie 1848) vor adânci criza interetnică, la care se adaugă și rezistența din munții Apuseni a lui Avram Iancu. Disputa româno-maghiară va înlesni intervenția armatelor străine, ce va pune capăt ambelor revoluții. Singura concesie oferită de reinstalatul regim habsburgic a fost ridicarea episcopiei unite de Blaj la rang de mitropolie (1854), ca și a celei ortodoxe conduse de episcopul Șaguna (1864). Dar măsurile restauratorii au fost mai grave: masa țărănească (covârșitor românească) reintră în iobăgie, participanții la revoluție suferă drastice restrângeri de drepturi.

Perioada “liberală” (1860-1867) oferă însă o relativă deschidere elitei românești, care pentru prima dată are posibilitatea reală de a influența lucrările dietei (1861,

²⁸ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 147.

²⁹ O analiză cuprinzătoare a raporturilor sociale și a prefacerilor instituționale ale vremii poate fi parcursă în K. Hitchins, *op. cit.*, pp. 359-402, schimbările din lumea rurală fiind descrise la pp. 363-369.

românii dobândesc 48 de deputați aleși și 11 numiți de împărat, deci o majoritate relativă în cameră), transpunând, după un secol, programul episcopului I. Micu-Klein. O dată cu anularea hotărîrilor dietei de la Sibiu (1865), instaurarea dualismului și proclamarea unirii Transilvaniei cu Ungaria (1867) se lansează, însă, un program sever de maghiarizare a provinciei, elita românească fiind nevoită să reia din punctul de plecare (de la mijlocul secolului al XVIII-lea) lupta pentru recîștigarea drepturilor naturale, în lumina unei ideologii naționale. Totodată, un asemenea demers se desfășoară pe fondul unei tot mai largi izolări a maselor românești prin legislația vremii, impunîndu-se limba maghiară ca limbă unică a provinciei printr-o activă politică de deznaționalizare³⁰. Replica elitei românești va fi promptă, încurajînd formarea unor partide naționale, în Transilvania și Banat (1869) ce vor fuziona în 1881, precum și redactarea unui hotărît memoriu în apărarea drepturilor românești: *Memorandumul* (1892); acțiuni ce au contribuit la păstrarea identității naționale în provincia în care atributul identitar se manifestase dintotdeauna cel mai viu și mai energic.

³⁰ Ansamblul legislativ discriminatoriu reunește legea naționalităților-1868, legile electorale - 1874, 1917, legile școlare-1868, legea Apponyi – 1907.

ELITE ȘI SOCIETATE – II (începutul secolului XX -1947)

Încadrându-se hotărît în marele travaliu al modernizării, România devine, o dată cu trecerea în secolul XX, o țară în curs de normalizare, în care capilaritatea socială se reface treptat, iar circulația elitelor dobândește un caracter tot mai permisiv, accentuându-se o serie de deschideri sociale: mutații înnoitoare în compoziția elitei, acțiune politică responsabilă, dezvoltare instituțională, achiziționarea dominantei mentale a *conștiinței naționale*.

Războiul ce antrenase solidar deopotrivă masa și elita anunță debutul unei epoci de mari prefaceri, nu lipsite de contradicții, dar care se va impune în imaginarul social de astăzi ca *perioada fericită (1918-1940)*, o perioadă ce va deveni un reper originar senin, al proiectelor ce depășesc stigmatul eșecului. Dramaticile încercări ale retragerii în Moldova și ale păcii de la Buftea-București, au consolidat, tocmai prin cedările lor tragice, conștiința a ceea ce dobândisem deja. Astfel, reprezentări sociale precum cele ale *Țării*, ce era calificată ca unică, în virtutea unei identități comune, deplin împărtășită de mase și reprodusă creativ de elite; sau ale *țăranului loial*, ce plătise deseori cu viața în luptă apărarea intereselor naționale, și deci se cuvenea în sfârșit respectat și răsplătit, vor deveni puternici factori de presiune ai mentalității colective asupra realității social-istorice ce se impunea să fie transfigurată în tiparele acestor reprezentări.

Marea Unire confînțește victoria acestor operatori ai mentalităților, deciziile de la Chișinău, Cernăuți și Alba-Iulia fiind și expresia acțiunii lor. Totodată, legea rurală (1920, 1921) ori legea electorală (1918), prin introducerea votului universal, lărgeau considerabil ecoul și registrul “vocilor politice”.

Dacă ar fi să insistăm asupra fenomenului electoral, ca o pilduitoare ilustrare a comunicării elite/mase, trebuie precizat că noua lege, adoptată după modelul belgian pe baza reprezentării proporționale, va crea cadrul de desfășurare al alegerilor din 1919, 1920, 1922. Constituția din 1923 va fi însoțită și de o lege electorală nuanțat diferită (1926), prin introducerea sistemului primei majoritare (în cazul obținerii a minimum 40% din voturi de către partidul câștigător, acestuia i se distribuiau 50% din numărul mandatelor, cealaltă jumătate fiind împărțită între toate partidele, proporțional cu numărul voturilor ce-i erau adresate). Preluată după modelul italian al vremii, legea electorală întărea considerabil partidul câștigător, asigurând o remarcabilă stabilitate

sistemului politic parlamentar. Era o reacție a elitei politice față de “dansul electoral”³¹ declanșat de alegătorii ce erau în bună măsură imaturi din punct de vedere politic, pe fondul unor drastice disparități sociale, deci și educaționale. Dacă în 1899 numărul știutorilor de carte era la nivelul țării de numai 29% (așadar 71% din populație era analfabetă, în mediul rural ponderea fiind și mai descurajantă, 77,4%)³², în 1930, cu toate progresele înregistrate, 42,68% din români nu știau să scrie și să citească. Potrivit aceluiași recensământ (1930), regional se disting serioase diferențe între provinciile care s-au aflat sub stăpânirea Imperiului Austro-Ungar, unde numărul analfabeților se situa în jurul a 34% în Bucovina și 33% în Transilvania, în timp ce în Regat proporția era de 44% în Regat și chiar 62% în Basarabia. Această oscilație electorală, semnalată de M. Dogan, transpare în funcție de gradul de instrucție și de nivelul de civilizație materială: amplitudinea acestei oscilații este mai mare în provinciile sărace și cu mai mulți neștiutori de carte (Basarabia, Dobrogea) și mai ponderată în provinciile dezvoltate (Transilvania, Banat, Bucovina). Deși climatul economic, social și cultural nu era de natură să stimuleze dezvoltarea naturală a regimului democratic, generând fenomene precum corupția și manipularea electorală prin controlarea maselor de manevră, selectate îndeosebi din zonele rurale sărace, noul cadru politic a oferit și unele deschideri certe: *marea masă țărănească părăsește letargia multiseculară, ieșind din tăcerea și absența ce-o izolase în societate, “reintrînd în istorie”*: prin dezvoltarea sistemului educațional și a mijloacelor de comunicare socială se accentuează treptat presiunea socială asupra clasei politice; alegerile se desfășoară periodic (zece consultări electorale în nouăsprezece ani); se manifestă o polaritate dinamică, printr-o competiție dominată de partidul liberal și cel țărănesc și se înregistrează o participare electorală deosebit de ridicată (în medie, de peste 70%).

Neajunsul care arunca o umbră nefavorabilă asupra noului regim îl constituia însă mecanismul real al desfășurării alegerilor, care deveneau, cel mai adesea, fictive. Ordinea derulării procesului de alternanță politică urma întotdeauna următorul curs: guvernul în funcție era revocat, se numea un nou guvern format din membrii partidului rival, parlamentul era mai apoi dizolvat, iar în noile alegeri guvernul tocmai instalat obținea o majoritate confortabilă (consolidată, după 1926, de prima electorală). Regula funcționează fără cusur pînă în 1937, cînd într-un context aparte, Partidul Național

³¹ Sintagma aparține lui M. Dogan, teoretizată în studiul său *Dansul electoral în România interbelică*, în *Revista de cercetări sociale* nr.4/1995, pp. 3-23. A se urmări și S. Alexandrescu, *op.cit.*, p. 116.

³² *apud* G. Iacob, L. Iacob - *Modernizare - Europeanism*, Ed. Univ. A. I. Cuza, Iași, 1995, vol. 1, p. 58.

Liberal, deși organizează alegerile (și fără să le piardă, câștigându-le cu 36,4%!), nu acumulează cele 40% necesare primei electorale.

Important este să evidențiem faptul că *majoritatea tăcută începe să vorbească în istoria politică a țării, dar o face descentrat, fără un orizont politic limpede, lipsindu-i educația participativă proprie regimului democratic*. Mai mult, în 1937, ea va credita consistent, partidele naționalist-xenofobe de extremă dreapta, ce vor strînge 25% din voturile electorilor, cu un program orientat într-un *orizont al trecutului*, încărcat cu valențe mistice, ce hrănește frustrările colective, convertind într-un mesianism ortodoxist energiile negative acumulate datorită inegalităților sociale.

Perioada invocată (1920-1937) scoate din centrul scenei politice gruparea conservatorilor, profilându-se *o nouă ruptură radicală în rîndul compoziției elitei. Rămasă fără ranguri atestate juridic încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, boierimea își pierde și suportul politic prin reforma agrară și prin noua lege electorală ce impunea sufragiul universal*. Marile proprietăți (de peste 50 ha) nu vor mai constitui acum decît 32,2% din suprafețele agricole ale țării (raportul se inversase față de 1864 cînd mica proprietate reunea 30%!), iar mecanismul politic desființează practic baza de susținere a partidului conservator, care dispare din viața politică națională³³.

Paradoxal, partidul ce odinioară era adeptul schimbărilor profunde (PNL) va împărtăși uneori idei ale conservatorismului social, iar Partidul Țărănesc, inițial de stînga, după fuziunea cu Partidul Național (1926), va construi o acțiune politică mai degrabă pragmatică decît una ideologică,³⁴ fapt ce ilustrează o relativă derută programatică a elitei politice, care a avut partea ei de contribuție la deriva democrației românești de la sfîrșitul deceniului al patrulea.

Epoca interbelică, cu toate neajunsurile și contradicțiile ei, a conturat totuși o generoasă ofertă adresată maselor de către elite, mai ales pe tărîm educațional. Legea învățămîntului din 1926 a extins obligativitatea învățămîntului primar și a sporit școala generală obligatorie de la 4 la 7 ani; accesul în universități devine mai permisiv, studenții se îndreaptă precumpănitor spre drept (36,63%), litere și filosofie (26,58%) și științe exacte (16,84%), iar unii reprezentanți ai lumii satelor sau ai păturii mijlocii

³³ Conform datelor furnizate de *Anuarul statistic al României, 1937-1938*.

³⁴ M. Dogan, *op. cit.*, p. 12.

orășenești ajung la un privilegiu altă dată inaccesibil, parcurgerea studiilor universitare.³⁵

Intelectualitatea depășește dezbaterile sterile pe marginea problemei naționale, argumentele intrând într-o zonă a realismului critic ce preferă abordarea rațională în locul uneia sensibile. Excesele nu lipsesc nici acum, dar ele dau culoare unei culturi vii, care se autopercepe ca îndreptățită la un destin universal. Avangarda, dar și gânditorii de tradiționaliști dau consistență unei dezbateri noi, autentice, ce-și propunea regăsirea “sufletului românesc” și a vocației sale³⁶.

Masa țărănească, ce reprezenta 77,8% din populație în 1920, devine un agent social activ, circulația elitelor se desfășoară organic, vocea politică a majorității se face auzită. Conținutul multor dispute intelectuale sunt centrate pe problematica țăranului, acesta, în pofida tradițiilor arhaice pe care le perpetuează, devine mai receptiv la ofertele civilizației moderne. Indiscutabil, ruralul se modernizează, dar schimbările sunt lente și de adâncime. Persistă încă și numeroase stări de lucruri anacronice, începând de la modul de construcție a locuințelor (în 1929 “(...) dintr-un total de 3078820 case de la țară, numai 772594 sînt de zid; 189881 sunt de piatră, 1022556 sînt din bîrne lipite cu pămînt; 40485 sînt bordeie; 887613 sunt pardosite cu scînduri, 2188169 sînt lipite pe jos; 388169 locuințe sînt acoperite cu paie, 456181 cu stuf, 901982 cu șindrila, 760239 cu tablă, 572251 cu țiglă³⁷”) pînă la modul de alimentație (dezechilibrat, bazat pe porumb) sau asistența sanitară (mortalitatea prin tuberculoză <180/ 100000 loc.> sau pelagră <între 89172... 1146888> fiind printre cele mai ridicate din Europa).

Dacă ruralul a avut parte de o dezvoltare cu sincope, dar indiscutabilă, urbanul și industria cunosc o dezvoltare continuă, atingînd un nivel maxim în 1938. Burghezia își consolidează - se părea că pentru o lungă perioadă - rolul central în societate.

Deși achizițiile democratice erau certe, iar România, conform tuturor statisticilor, inclusiv în registru comparativ cu Europa, consemnează progrese pe toate planurile, acestea nu au fost receptate ca atare de mentalul colectiv al epocii. Inadecvările sunt încă numeroase. Exemplul cel mai convingător este al Partidului Liberal, care adoptă tranșanta reformă agrară, dar nu-i înzestreză pe țărani cu mijloacele necesare valorizării ei, nedovedind o preocupare legislativă specială în acest

³⁵ V. Georgescu, op. cit., p. 219. O analiză cuprinzătoare a fenomenului educațional românesc, și al ideologiilor care l-au animat, în I. Livezeanu – *Cultură și naționalism în România modernă. 1918-1919*, Humanitas, București, 1998.

³⁶ A se urmări sinteza lui K. Hitchens, *Modele de dezvoltare*, în op.cit., pp. 315-358.

³⁷ G. Iacob, L. Iacob, op. cit., I, p.159.

sens. Poziția critică la nivelul reprezentărilor sociale se accentuează; *ritmul de dezvoltare instituțională depășește capacitatea de asimilare deopotrivă a elitei și masei, spiritul civic rămâne fragil iar decalajele sociale, deși se apropie, generează destule tensiuni*. Iată două exemple sugestive ale modului de apreciere critică a prezentului de către elita intelectuală a vremii, regăsite în sinteza sintezelor vremii, “Enciclopedia României” (volumul I/1938): “(...) între clasa conducătoare, a celor puternici, a celor bogați, a celor ce pot influența politica (să zicem a guvernanților), și a celorlalți, a guvernaților, există un drum greu de străbătut. (...) Guvernanții nu reacționează împotriva unei legi greșite sau periculoase: i se adaptează, dar o golesc de conținutul ce l-a avut în mintea autorilor ei. Inexistența unei clase de mijloc a agravat prăpastia între guvernanți și guvernați prin faptul că n-a putut crea și pregăti personalul subaltern calificat pentru aplicarea legii în spiritul ei” sau “România poate fi definită din punct de vedere profesional prin: o populație covârșitor agricolă, cu un regim modest de exploatare primitiv familial, un grad de industrializare modest, încă insuficient (cu tot avântul luat de industrie în ultimii 3-4 ani), un aparat administrativ destul de important. Situația aceasta justifică, ținând seama și de conjunctura internațională, venitul redus al populației țărănești, costul ridicat al produselor industriale, ritmul încetinit al circulației și comerțului în genere - îngăduind acumularea în mâinile unei minorități restrânse - și, în sfârșit, standardul de viață modest al păturilor funcționărești.”³⁸ Constatările acestea excesiv de severe suferă de deformarea apropierei în formularea judecății, căci la scară istorică transformările înnoitoare sunt substanțiale, gândindu-ne numai la deschiderile educaționale, votul universal, împrumutarea țăranilor (cu toate limitele ei) sau năvalnica dezvoltare a fenomenului cultural.

Această lume flexibilă, ce suferea radicale prefaceri, va fi răvășită de “amurgul democrației” (1938) și de război. Elita diurnă, stăpînă pe destinul național, se afla în pragul disoluției - la care au contribuit și pierderile teritoriale din vara anului 1940. Acestea, destrămînd coeziunea comunitară prin abandonarea a milioane de români fără a trage un foc de armă, au deschis o rană adîncă la nivelul conștiinței colective, cu nimic mai palidă decît drama celor uciși ori suferința deportărilor fizice ce-au urmat. “Războiul sînt” (cum era numit de propaganda oficială) nu a putut să ofere același suport moral ca refugiul din Moldova din perioada primului război, căci atunci sacrificiul avea un sens limpede; de această dată ofensiva împotriva bolșevismului sau

³⁸ *apud* F. Constantiniu, *op. cit.*, pp. 319-321.

perspectiva unei victorii finale a Germaniei nu avea darul să trezească prea multe speranțe. Redobândirea prin luptă a Basarabiei și Bucovinei nu puteau să șteargă din memoria îndurerată a românilor (îndeosebi în aceste provincii marginale) cedarea anterioară. Elita culturală, dar și cea politică, își îndrepta orizontul așteptărilor spre aliații tradiționali, cu care armata română se afla în stare de război! Această schismă la nivelul elitei între reprezentările sociale ale partenerilor occidentali (era de neimaginat, conform acestei viziuni, ca anglo-americanii să abandoneze România sovieticilor), și realitatea crudă a unui conflict de proporții chiar cu aliații, alimentează o iluzie: a acțiunii politice îndreptate spre un deznodământ favorabil nouă, în care puterile occidentale ne vor oferi sprijinul generos după o necesare regăsire. Fiorul așteptării gestului de susținere dinspre vest străbate toată atmosfera intelectuală de după august 1944. “Occidentul nu ne lasă!” era strigătul opiniei publice, chiar și odată cu instalarea guvernului P. Groza. Acțiunea politică curajoasă, lucidă, pragmatică, care să-și asume greșelile trecutului recent, e substituită cu o păgubitoare inerție, hrănită de un imaginar social în care autoidentificarea se realizează necritic, în care “Europa civilizată trebuie să ajute România în fața agresiunii barbariei bolșevice”. *La capătul războiului, în liniștea revelatoare a ocupației sovietice, elitele supraviețuitoare conștientizează drama. Reîncepe strădania refacerii raporturilor naturale cu masele. Dar dacă pînă în 1945 această construcție s-a desfășurat într-un cadru dominat de factorii interni, ce se impun în fața celor externi, treptat raportul se inversează abrupt. Urmările vor fi tragice, atît la nivelul elitei cît și la cel al masei. Treptat, dar copleșitor, elita nocturnă se înstăpînește asupra societății noastre postbelice. <v. fig. nr. 2>*

ELITE ȘI SOCIETATE – III

(1947 pînă în prezent)

Probabil că nici regimul dominației otomane, cu forma sa finală, exacerbată, a fanariotismului, n-a afectat mai adînc lumea românească așa cum avea să o facă regimul comunist instaurat deplin după abdicarea regelui (decembrie 1947).

“Dictatura proletariatului” a declanșat programatic, pas cu pas, după modelul stalinist, distrugerea elitei tradiționale. Începînd cu liderii regimului antonescian, apoi întreaga elită politică interbelică (demnitarii României Mari au fost exterminați, aproape fără excepție, la Sighet), reprezentanții marcanți ai elitei culturale, conducătorii spirituali și preoții diferitelor confesiuni religioase (îndeosebi unite) și chiar opozanți din interiorul partidului comunist, toți au avut parte de tratamentul “corecțional” al „democrației populare.”

Paralel s-a format o “nouă elită”: din agenții sovietici convertiți în generali români (odată cu înființarea Securității în 1948), a profesorilor universitari fără bacalaureat, fierbinte atașați idealurilor “lumii noi”, a colaboraționiștilor de tot felul ce dobîndesc avantaje inaccesibile anterior, o lume degradată, care nu mai avea nimic comun cu România de odinioară. Constituirea și consolidarea *nomenclaturii* n-a fost însă un proces lipsit de contradicții. În prima fază (1948-1952) nu s-au mai primit noi membri în partid, iar 192000 de persoane au fost excluse din rîndurile noii clase conducătoare.³⁹ S-au format atunci, în cadrul elitei politice tocmai instalate, două grupuri rivale: comuniștii “naționali” (conduși de G. Gh. Dej) și cei sovietici (“controlați” de Ana Pauker). După înlăturarea grupării Pauker-Luca (1952), Dej urmărește întărirea poziției sale interne, susținînd teza unui “comunism național” în fața Moscovei “îngrijorate”, ce dorea după moartea lui I. V. Stalin (1953) schimbarea liderilor staliști compromiși din “țările frățești”. Venirea în fruntea statului a grupării conduse de I. Gh. Maurer, mai deschise reluării contactului (economic, în primul rînd) cu Occidentul accentuează polaritatea la nivelul noii elite politice între facțiunea mai conservatoare (Dej) și cea favorabilă unor relative reforme ale “comunismului național”. Politica lui G. Gh. Dej, apreciază Vlad Georgescu, a cunoscut mai multe faze: ilegalitatea ca lider a “facțiunii naționale comuniste” opuse Moscovei - pînă la 23 august, apoi “oscilația” între “linia națională și cea moscovită, optînd însă, foarte

³⁹ V. Georgescu, *op. cit.*, p. 260.

repede, probabil din realism politic, pentru cea de-a doua. Între 1948 și 1958 el s-a identificat pe deplin cu interesele și modelul stalinist, patronând exterminări și crime în masă, nemaîntîlnite pînă atunci în istoria țării. (...) După 1958, Dej a evoluat treptat spre o desprindere de ruși și către obținerea unui statut de relativă autonomie...⁴⁰ Aceste raporturi conjuncturale au afectat și compoziția elitei politice, la moartea lui G. Gh. Dej (1965) un rol important fiind preluat de gruparea tehnocrată a lui I. G. Maurer.

Acțiunea sistematică de distrugere a vechii societăți românești a lovit deopotrivă în elita tradițională, dar și în marea masă (rurală îndeosebi), culminînd cu colectivizarea agriculturii, însoțită de distrugerea raporturilor ancestrale ale țăranului cu pămîntul și spațiul comunitar. Debutînd în 1949, colectivizarea a întîmpinat o puternică rezistență din partea țărănimii, dovedită chiar și de perioada îndelungată (13 ani) cît i-au trebuit noii puteri - care dispunea de totalitatea mijloacelor de constrîngere - să-l impună. Conform statisticilor oficiale, cu siguranță corectate pentru a nu contura proporțiile unei drame naționale, sunt menționați 80000 de țărani care i s-au opus fățiș⁴¹. Deși numărul real trebuie să fi fost mult mai mare, cu toții au fost arestați, luînd drumul lagărelor de muncă forțată sau al închisorilor. Industrializarea exacerbată a declanșat exodul rural, accentuînd gravele fenomene de depersonalizare și sărăcire identitară; au apărut “orașele dormitor”, “navetiștii”, categorii proprii “lumii noi”, care nu mai au nici trecut, nici viitor⁴². Pe această cale se va naște *noul tip uman cu identitate variabilă*, insul fără rădăcini, alimentînd un strat social tot mai influent, ce va constitui o adevărată masă de manevră care va ocupa, sociologic vorbind, un rol tot mai marcant în societatea românească a zilelor noastre. Acest proces a fost generat și de forțarea dinamicii firești demografice, prin care s-a schimbat abrupt raportul sat/oraș, dincolo de un prag critic asimilabil de către societate. Numai în 18 ani (1948-1966) ponderea populației rurale a scăzut de la 76,6% la 60,9%, pentru ca astăzi să ajungă la 48,7 % (cifra ce nu a suferit modificări la ultimul recensămînt din 2002, ci dimpotrivă, a indicat o ușoară revigorare).

Între 1949 și 1953 zeci de mii de deținuți politici au fost exterminați la Canalul Dunăre-Marea Neagră, rafinamentul torționariilor întrecînd deseori așteptările “profesorilor” (experimentul Pitești constituind un astfel de tragic exemplu). Între 1944 și 1964 probabil o jumătate de milion de români vor cunoaște imensul univers

⁴⁰ *ibidem*, p. 272.

⁴¹ *ibidem*, p. 256.

⁴² Un portret al acestei lumi care supraviețuiește plină de vitalitate astăzi, în V. Mihăilescu *et al.*, *Blocul, între loc și locuire*, în *Revista de cercetări sociale*, nr. 1/1994, pp. 70-89.

concentraționar, cifră considerată de unele surse inferioară celei reale⁴³. Un tabel statistic oficial al deținuților condamnați în perioada 1955-1964 pentru activități considerate împotriva statului menționează între 6406 încarcerări în decembrie 1955 pînă la 8875 în mai 1964, cu un maxim de 16-17000 între dec.1959 și ian. 1962.⁴⁴

Toate aceste amare constatări *ne îndreptățesc să afirmăm că în dinamica raportului elită / masă se înregistrează cea mai drastică linie de ruptură, ce conduce la nivelul cel mai scăzut de la care pornește reconstrucția elitei, a unei elite nesănătoase, depersonalizate și obediente, îndoit înstrăinată - în mijlocul masei amorfe, ce nu-și mai regăsește vocația normalității după siluirile îndurate; dar și în miezul propriei identități, contorsionate după un tipar mutilant.*

Dar din cine era alcătuită noua elită? Numărul membrilor de partid a crescut continuu, conform unui plan bine delimitat. Dacă în 1944 numărul comuniștilor români nu trecea de 1000, în 1965 (la venirea la putere a lui N. Ceaușescu) acesta atinge 1,5 milioane, pentru ca în 1970 să depășească 2 milioane (2089085), adică 10% din întreaga populație a țării⁴⁵. Procesul a continuat pe aceeași linie, în 1982 înregistrându-se 3260125 milioane de membri de partid (31% din populația ocupată), în 1987 3,6 milioane, iar înaintea Congresului al XIV-lea (1989) era anunțată depășirea cifrei de 4 milioane. Dar, cei care au reprezentat, din această imensă masă de manevră, adevărata elită conducătoare (*nomenclatura centrală*) nu au depășit, conform estimărilor lui Vlad Georgescu, mai mult de zece mii.⁴⁶ Plenara Comitetului Central din martie 1987 a contabilizat prezența a 194235 de persoane ce s-ar putea încadra în categoria de *nomenclatură locală*⁴⁷. Astfel însumate aceste cifre statistice, elita conducătoare ar reuni aproximativ 200000 de persoane (exact 204535), respectiv 5,6% din numărul tuturor membrilor de partid, sau 0,88% din populația țării. *O asemenea pondere a clasei hegemonie reale, stabilită la un nivel atît de redus (probabil unul din cele mai scăzute din istorie), atestă odată în plus izolarea acestei elite de corpul social românesc, confirmând și mecanismul în bună măsură formal al recrutării noilor membri de partid (după 1965 mai ales), care nu conferea acestora roluri sociale privilegiate.*

⁴³ V. Georgescu, *op.cit.*, p. 259.

⁴⁴ F. Constantiniu, *op. cit.*, p. 497.

⁴⁵ Surprinzătoarea rată a obedienței la români a fost semnalată și analizată critic de D. Barbu – *Un mit al totalitarismului: colectivismul*, în L. Boia (ed.), *Miturile comunismului românesc*, Ed. Universității din București, 1997, pp. 78-92.

⁴⁶ V. Georgescu, *op. cit.*, p. 311.

⁴⁷ *Scînteia*, 29 martie 1987, p. 2, precum și *Scînteia*, 26 martie, p. 3.

Cît privește compoziția propriu-zisă a elitei conducătoare, aceasta conturează un tablou neașteptat, cel puțin din punctul de vedere al criteriului educațional stabilit la începutul demersului nostru: 80% din membrii de partid și 78,55% din nomenclatura locală (sau din “aparatul de partid”, după cum era denumită în epocă) provin din rîndul țărănimii și muncitorimii, instruiți precumpănitor la “școlile de cadre”⁴⁸ Aceeași sursă ne furnizează și traseul raportului “intelectuali și funcționari” față de totalitatea “aparaturii de partid”; scăderea este constantă: de la 24% în 1950 la 20,65% în 1985. Ponderea intelectualilor (alăturați “funcționarilor”!) în clasa conducătoare era, așadar, ne semnificativă, stare de fapt care pune într-o nouă lumină autarhia, antioccidentalismul, izolaționismul cultural, antireformismul, inconsistența și formalismul dezbaterilor politice ale vremii, dar și habitudinile „moștenitorilor” politici ai vechii clase conducătoare.

“Destinderea” (1965-1974), ca și perioada de dictatură atroce ce se instalează odată cu înlăturarea definitivă a grupării I. G. Maurer de către N. Ceaușescu (1974-1989) consolidează “clanul conducător”, asemenea unei caste inaccesibile, singurul care se abate de la principiul instituit al “înnoirii” instituționale prin “rotirea cadrelor”. Cu fiecare an, asemeni unei ordin închis, “clanul conducător” își consolidează pozițiile, devenind practic instituția centrală a statului, acumulînd “neconținut funcții și responsabilități, (...) șeful statului dînd tot mai mult impresia că nu are încredere decît în rudele apropiate. Soția (...) <lui Ceaușescu, *subl. ns.*>, trei dintre frați, unul din feciori, un cumnat au fost puși în poziții cheie care conduc aparatul de partid, ministerele de interne, apărare, ministerul agriculturii, comitetul de planificare, consiliul de știință și tehnologie, organizația tineretului comunist⁴⁹”; iată un adevărat “socialism dinastic”, pentru a prelua sintagma lui V. Georgescu⁵⁰.

Imensa presiune declanșată de acumularea unor frustrări sociale majore, privațiunile materiale ca re au condus mare parte din populație la limita supraviețuirii, vor pulveriza în decursul cîtorva zile regimul lui N. Ceaușescu. *Masele își redescoperă vocația acțiunii sociale de anvergură. Factorii interni redevin dominanți în dauna celor externi. Procesul de reclădire în normalitate a societății românești și a unor raporturi naturale, deschise, între elite și mase poate să reînceapă. Dar mutațiile genetice asupra*

⁴⁸ Tendință atestată în jurnalele comuniste ale epocii, precum *Munca de partid*, nr.8/1986, p. 89.

⁴⁹ V. Georgescu, *op. cit.*, p. 285.

⁵⁰ *ibidem*, p. 283.

mentalului colectiv, impuse de comunism, s-au dovedit cu mult mai adânci, răsfrîngîndu-se în comportamentul social deopotrivă al elitei, cât și al masei.

Rezultatul *ingineriei sociale* comuniste asupra “aluatului ușor modelabil” ce-a rămas în afara universului concentraționar transpare cu claritate: “o populație muncită de instincte politice primitive, aservită unor reprezentări politice care seamănă mai degrabă unor reflexe condiționate decît convingerilor unui om liber, și care, din aceste motive, se zbate, cu incoerente dificultăți, să alcătuiască, potrivit unui contract social reînnoit, o societate civilă viabilă și stabilă.”⁵¹

Oricum, curînd s-a instaurat o adevărată “epocă de dictat a masei”⁵², care a cuprins, succesiv, evenimente precum cele din 16-22 decembrie 1989, 12 ianuarie, 28-29 ianuarie, conflictele interetnice din martie de la Tg. Mureș, fenomenul Piața Universității (aprilie - iunie), venirea minerilor (13-15 iunie) <1990>, grevele, marile mișcări sindicale, sfîrșind cu “debarcarea” guvernului Roman (septembrie 1991), toate fiind “episoade ale acestei încercări a masei de a governa”⁵³. Instituțiile, imediat după decembrie 1989 - subliniază Stelian Tănase – au fost ignorate (sărăcite fiind de legitimitate, incoerente, incapabile să ofere soluții degradării continue a climatului social), vechea elită, care și-a conservat pozițiile a intrat într-o acerbă dispută (nicidecum ideologică, ci mai degrabă una de supraviețuire) cu grupul *contraelitei*, format din opoziția politică. Pe acest fond de pasivitate instituțională, masele au devenit principalii agenți de acțiune în spațiul social. Manevrate de elitele rivale, supuse mitului (atît de insidios strecurat în subteranele mentalului colectiv de către comunism) a “celor mulți care fac istoria”, acestea vor ajunge curînd în perioada de început post-decembristă să se substituie instituțiilor și vor fi “îndrumate” să asigure “echilibrul” social, recurgînd deseori la violență. Tot acest proces este revelator pentru descrierea unui operator <acționează pentru a-ți împlini vocația și interesele!>, aplicat unei colectivități descentrate, informe, fără o identitate clară, coagulată în jurul unei mitologii care-i creează iluzia acțiunii conștiente și focalizate spre un scop precis. În realitate, vocația, ca și - mai ales - interesele erau ale elitei bipolare.

Într-o pondere aproximativ egală după 1992, cu o ușoară dominanță în favoarea taberei „moștenitorilor” statului comunist, cele două elite își vor contura propria masă de susținere. A apărut și o categorie importantă a masei, “indeciziși”, cei ce au refuzat în

⁵¹ H. R. Patapieviți - *Politice*, Humanitas, București, 1996, p. 90.

⁵² Sintagma aparține lui S. Tănase și este clarificată în eseul politic - *Despre mase* din volumul *Revoluția ca eșec - Elite & societate*, Polirom, Iași, 1996, pp. 26- 30.

⁵³ *ibidem*, p. 28.

egală măsură mesajul “stabilității, liniștii” (cu mitologia aferentă a “statului de muncitori și țărani”) al vechii elite, dar și mesajul “schimbării” (mitologizat prin scenariul euforic al unei României interbelice prospere ce găzduia “paradisul democrației naționale”) promovat mai degrabă patetic decât critic de contraelite. Numeric, masa “de centru” va deveni un actor colectiv de care elitele bipolare vor trebui să țină seama, azeziunea ei înclinând balanța în favoarea taberei ce se va fi dovedit mai atractivă. Aceste considerații nu privesc exclusiv fenomenul politic, granița ce desparte segmentele sociale evocate fiind delimitată cu destulă claritate și prin celelalte criterii enunțate. Astfel, susținătorul vechii elite s-ar caracteriza prin antireformism, autoapreciere pozitivă, resurse ideatice modeste, profil valoric “moralist”, nivel de instrucție mai scăzut, rezidența în mediul rural sau în orașele mici, după cum această categorie susține că relațiile sunt mai importante decât munca pentru reușita în viață, dar sunt singurari în a prezenta un indice sporit de “încredere în oameni. Totodată, reprezentantul contraelitei s-ar distinge prin atitudinea favorabilă reformei și dezvoltării economiei de piață, în același timp promovează valorile concurențiale, e un adept al democrației, locuiește în zonele dezvoltate ale țării (precumpănit în mediul urban) și are un nivel de instrucție mai ridicat; în timp ce “nedecișii” pot fi definiți prin refuzul lor, prin negația ce-i însoțește, nemulțumiți fiind de situația prezentă și viitoare a gospodăriei personale și a țării”.⁵⁴ De remarcat că ponderea stratului dezinteresat de politică și care practică un exercițiu constant al refuzului angajării sociale a sporit continuu de la jumătatea deceniului trecut, tendință atestată de rezultatele barometrelor de opinie.

Schimbarea politică din noiembrie 1996 a dat câștig de cauză contraelitei, susținerea masei indecișilor dovedindu-se hotărâtoare, dar se cuvine accentuat conținutul acestei opțiuni care s-a întemeiat mai degrabă pe negarea stării de fapt dezamăgitoare din societatea românească, pe nevoia de încredere, decât pe o azeziune conștientă, lucidă, declanșatoare de acțiune colectivă solidară. De altfel, lipsa de eficiență și de viziune a câștigătorilor alegerilor din 1996 a condus la invalidarea lor drastică la scrutinul din noiembrie 2000, adăugând un fenomen grav procesului de revigorare a elitei liberale: *lipsa de încredere socială*, îndeosebi dinspre categoria cea mai instruită și mai activă, precum și o generalizantă *lipsă de speranță*, ce va reprezenta o piedică

⁵⁴ Acest portret multigrupal rezumat este pe larg dezvoltat în D. Sandu - *Sociologia tranziției*, Staff, București, 1996, p. 75-76. Un diagnostic mai elaborat al acestor țesuturi sociale este descris în volumul mai recent al aceluiași autor, *Spațiul social al tranziției*, Polirom, Iași, 1999.

serioasă în calea reformării structurale atât de necesare, deopotrivă în registrul mentalităților, dar și al realităților social-economice⁵⁵.

Neîndoielnic, însă, o parte semnificativă a noii elite, a cărei pondere a sporit continuu din '89, împărtășește valorile liberale (favorizînd individul, proprietatea, libertatea cuvîntului, separația puterilor, economia de piață, societatea civilă). Drumul spre o ordine liberală este însă însoțit de numeroase primejdii, mai cu seamă în mijlocul unei comunități naționale înrobite de mitologizarea adîncă a structurilor mentale, a comportamentelor înrădăcinate într-o tradiție regresivă, în care „*omul nou*” este prezent *pretutindeni printre noi, și, am adăuga, în fiecare dintre noi*. “Societatea de supraviețuire”⁵⁶, orientată mereu spre trecut, trebuie să se preschimbe într-o societate dinamică, nu lipsită de tensiuni, a contractului social, a proiectelor totale asumate de o comunitate vie, participativă, care privește spre viitor. Iar *noua elită liberală*⁵⁷, într-un cadru social-politic dominat de factorii interni, nu-și poate revendica decît rolul principal în călătoria, care se prefigurează deja, spre o lume ce va statornici alte cadre de existență comunitară, coagulate în jurul unei noi dominante mentale (conștiința europeană?).

Scurte concluzii

Încadrîndu-se în cîmpul problematic al sociologiei istoriei, acest studiu de caz a încercat schițarea dinamicii raportului elite/mase în diferite cadre temporale ale modernizării societății românești și a propus o abordare circumscrisă secvențial dominantei mentale a epocii, renunțînd la transferul ilicit al conținuturilor mentale de azi în judecarea faptelor social-istorice de ieri. Dar ceea ce s-a străduit să semnaleze, înainte de toate, acest excurs retrospectiv, este prezența unei *regularități a alternanței* în dinamica derulării procesului modernizării, deopotrivă în ceea ce privește mecanismul recrutării elitei, al comunicării acesteia cu masele ori a preponderenței factorilor interni/externi în diferite epoci.

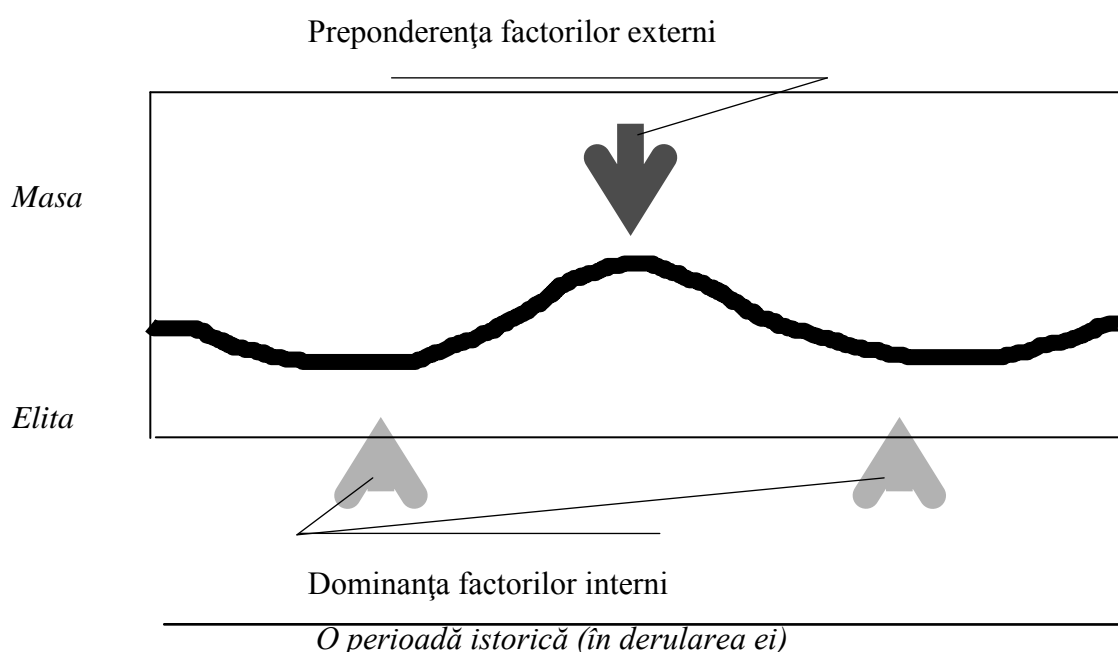
⁵⁵ O analiză mai cuprinzătoare a acestor fenomene, în A. Gavreliuc – *Imaginar identitar și așteptări sociale în vestul României*, în A. Neculau (ed.), *Noi și Europa*, Polirom, Iași, 2002, pp. 194-221.

⁵⁶ „Sentința” constituie concluzia analizei sociologice globale realizate de V. Pasti, M. Miroiu și C. Codiță în *România - starea de fapt. Societatea*, Nemira, București, 1996.

⁵⁷ Reamintim că nu ne referim la aspectul doctrinar al conceptului “liberal”, ci mai degrabă la unul sociologic, ce se traduce printr-un anumit comportament social, o anumită structură valorică atașată unei configurații mentale căreia am încercat, în acest studiu, să-i sugerăm contururile și care sunt reunite în jurul unui *mod de viață* și a unui *tip de lume* calificată drept „democrație liberală”.

E limpede că nu avem de-a face cu o legitate, sociologia istoriei a părăsit de mult calea pierzătoare a determinismelor subterane. Dar ceea ce se prefigurează a fi un *operator societal* acționează asupra dinamicii elitei într-o ecuație polară (elite-masă) și ne dezvăluie posibilele consecințe ale influenței sale asupra societății românești. Vom încerca să le evaluăm pe scurt. Se cuvine însă a descrie sumar mecanismul acestui operator. *Regula*, ilustrată în aceeași formă grafică convențională a rîndurilor de mai sus s-ar manifesta după cum urmează (v. *fig. nr. 4*)

Fig. nr. 4

Ceea ce se distinge cu claritate în segmentul temporal selectat (sfârșitul secolului al XVIII-lea pînă în prezent), care este delimitat de o comunitate specifică determinată istoric, o anumită formă de organizare politică și un context mental generativ, este prezența unei anumite “pante” descrescătoare a raportului elită/masă în prima subsecvență temporală - stăpînită constant de factorii interni - necesară asimilării noii dominante mentale de către întreg corpul social, ce manifestă o puternică rezistență. Elita transferă masei o parte din achizițiile instituționale (îndemnînd-o la participare), dar și cele valorice (“tensionînd” vechile valori “conservatoare” împărtășite de masă). Ca urmare se produce o revigorare a acestui raport, circulația elitelor se realizează organic, straturile sociale se află într-un proces de comunicare, capilaritatea socială e activată, *elita diurnă* se „înstăpînește”. Urmează de fiecare dată, într-o zonă mediană,

șocul brutal al presiunii factorilor externi, care devin preponderenți. Elita cunoaște o recesiune drastică, alături de o blocare a comunicării sociale, modificându-i-se substanța și metabolismul: înstrăinată și supusă ea va lua chipul *elitei nocturne*. Când factorii interni “preiau controlul” în interiorul formei specifice de organizare politică, raportul devine iarăși ascendent (se “regăsește” mobilul coagulării comunitare) pînă la a cunoaște o relativă stabilizare. *Elita diurnă* revine mai puternică și deschisă dialogului inter-comunitar. La capătul unui ciclu dominantă mentală este global asimilată, iar atributul identitar își modifică (conservîndu-și substanța, “întrînd într-o altă stare de agregare”) chimia, generînd o nouă dominantă mentală. Și pe această cale un nou tip de comunitate, cu o formă proprie de organizare (politică) reformată.

Această *regularitate a alternanței* poate oferi, prin grila metaforică de lectură a istoriei propusă, destule învățăminte. Iată doar unul: astăzi ne aflăm, către sfîrșitul ciclului de asimilare a dominantei mentale “conștiință națională”, în cadrul “statului național”. După 1989 factorii interni redevin mai puternici decît presiunile factorilor externi. Regăsirea conștiinței naționale e receptată ca principal catalizator al energiilor comunitare (de unde și excesele naționaliste). Recrutarea elitelor, treptat, preia mecanismele naturale, realizîndu-se organic. Comunicarea socială sporește, iar activismul masei, mai cu seamă după conștientizarea înlăturării “controlului străin”, e exacerbată (așa cum indică fenomenul guvernării masei). Cu timpul instituțiile (instrumente de acțiune socială coordonate de elite) preiau elanul inițial al masei, prin dispersarea acesteia. În acest punct apare “apatia”, “dezinteresul” masei, care se vede deposedată de privilegiul “dictatului” ei. Societatea românească se îndreaptă spre reconstrucția atributului identitar. Cît timp ne păstrăm în zona independenței de acțiune, se cuvine să lărgim acest proces de comunicare socială, să găsim mijloacele concrete ale însănătoșirii circulației elitelor și, mai ales, să construim, la nivelul elitei deocamdată, proiectul acțiunii colective într-o lume care-și va extrage, din straturile adînci ale spiritualității europene, un nou atribut identitar.

Ciclul probabil va reîncepe. Totul este ca *regula*, odată cunoscută, s-o facem să opereze numai în favoarea noastră. La limită intuim că am putea traduce: ascendența noastră, mîine, nu va mai fi împotriva nimănui, ci doar în dauna inerțiilor și inadecvărilor propriului trecut.

STUDIU DE CAZ

Rolul personalității în istoria politică

CAROL I – OGLINDA UNEI EPOCI

Evenimente.....

Miza.....

Avanscena – Carol I.....

Actori, scenariu – clasa politică

“Republica”.....

Concluzii.....

**“Regele întemeietor, în
treacăt fie zis, n-a
întemeiat nimic, căci
găsise [totul] în floare,
între Dunăre, Prut și
Carpați, pînă și
lichelismul...”**

Constantin Argetoianu⁵⁸

⁵⁸ C. Argetoianu – *Pentru cei de mîine: amintiri din vremea celor de ieri*, II, partea a IV – a, 1913 – 1916, Humanitas, București, 1991, p. 103 – 104.

CAROL I – Tablou de epocă

Evenimente

- ◆ *ianuarie 1859 – alegerea lui Cuza ca domn al Principatelor; victoria politicii liberal - naționale.*
- ◆ *septembrie. 1859 – recunoașterea de către Puterile garante a dublei alegeri a lui Cuza.*
- ◆ *1863 – secularizarea averilor mănăstirești subordonate Constantinopolului.*
- ◆ *1864 – lovitura de stat a principelui Cuza, ce-și atribuie puteri depline; în mai - impunerea Legii agrare, cu sprijinul lui Kogălniceanu, împrăștierea a trei milioane de țărani.*
- ◆ *februarie 1866 - izolarea lui Cuza printr-o conspirație ce reunește liberalii și conservatorii, abdicarea.*
- ◆ *mai 1866 – susținut de Prusia și Franța, și în virtutea înțelegerilor Adunărilor Ad-hoc, prințul Carol de Hohenzollern - Sigmarignen preia tronul Principatelor Unite, Constituția liberală (în vigoare pînă în 1923).*
- ◆ *1870-1871 – criza profundă a regimului politic, contestarea fâțișă a lui Carol.*
- ◆ *1871 – după șocul Sedanului, disputa de la București dintre colonia germană și susținătorii Franței; formarea longevivului guvern conservator Catargiu (pînă în 1875).*
- ◆ *1875 - criza balcanică, revolta antiotomană în Bosnia, înfrîngerea rebeliunii bulgare de către turci; succesiunea unor guverne liberale.*
- ◆ *1877-1878 – Războiul de Independență: proclamarea acesteia (10 mai 1877), bătălia Plevnei și sprijinul decisiv al românilor.*
- ◆ *1878 – recunoașterea condiționată a Independenței, dar și “trădarea” Rusiei prin reocuparea județelor sud-basarabene (Tratatul de la Berlin); solicitarea revizuirii Constituției.*
- ◆ *1879 – criza politică generată de reglementarea problemei evreiești, compromisul.*
- ◆ *1880 – recunoașterea deplină a independenței din partea Marilor Puteri.*
- ◆ *1881 – România devine regat, încoronarea lui Carol.*
- ◆ *1883 – alianța secretă cu Puterile Centrale.*
- ◆ *1887 – lege pentru încurajarea industriei.*
- ◆ *1888 – sfîrșitul lungii guvernări liberale.*
- ◆ *1893 – recunoașterea ca succesori a lui Carol a nepotului său, Ferdinand; debutul exploatărilor petroliere în România.*
- ◆ *1907 – violente tulburări sociale, răscoala țărănească generalizată.*
- ◆ *1912 – 1913 – Războaiele Balcanice, victoria, apogeul puterii regionale, dobîndirea Dobrogei.*
- ◆ *1914 – Primul Război Mondial, neutralitatea României, presiuni din partea Antantei și Puterilor Centrale pentru intrarea în război, “ieșirea din scenă” a lui Carol I.*
- ◆ *1916 - 1918 – ieșirea din neutralitate, fracturarea clasei politice și intelectuale prin alăturarea la Antantă, ofensiva din Transilvania, dezastrul, retragerea din Moldova, noua ofensiva română, cedarea, pacea de la Buftea-București; unirea Basarabiei cu România; noua mobilizare; unirea Bucovinei și Transilvaniei cu România – “România Mare”*
- ◆ *1919 – 1920 - Tratatul de pace definește noile frontiere ale României.*

Miză

Textul de față își propune să înfățișeze un portret al unei epoci hotărâtoare pentru destinul României – primii ani de domnie ai principelui Carol I – perioadă ce e legată de construcția, în forme occidentale, a arhitecturii politice românești. *Marile personalități nu sunt, neîndoielnic, doar niște pasive obiecte ale istoriei. Profund implicat în preschimbarea unei țări aflate în copilăria democrației, Carol I ilustrează cu tărie acest adevăr: subiect al istoriei, personalitate exemplară, cu toate libertățile asumate și inițiativele originale pe care le angajează în lupta cu inerțiile societății, regele rămâne însă prins în țesătura densă a obiceiurilor mentale și instituționale ale localnicilor. Vom privi, aşadar, înspre chipul lui Carol tocmai pentru a înțelege mai bine o epocă, sensul căutărilor ei, rolul diferitelor straturi ale societății în configurarea unui proiect de societate adaptat cerințelor modernității.* Căci nici o instanță socială nu întruchipează mai adecvat “mersul vremilor” decât marea personalitate conducătoare, autoritatea politică cea mai influentă, cea care devine un adevărat catalizator al tendințelor tensionate ivite într-un loc și un timp al istoriei. Nu vom urmări, aşadar, doar o descriere psihologică a principelui, nici un exotic excurs în miezul intrigilor politice ale momentului care l-au avut ca principal protagonist, ci vom încerca să descoperim în spatele trăsăturilor sale, țara tăcută, autentică, de neînlăturat...

Climatul geopolitic

La începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, Prusia și Franța sunt la apogeul puterii lor, Anglia e preocupată de sporirea comerțului din colonii, Imperiul Otoman e într-un declin drastic, Rusia caută toate pretextele pentru a-și reface prestigiul în urma războiului Crimeii, iar Imperiul Habsburgic (mai apoi Austro-Ungaria) își construiește planuri de sporire a prezenței în Balcani. Principatele Unite se află într-un spațiu de maximă instabilitate, iar politica internă de mari reforme nu poate fi însoțită de o politică externă radical autonomă. Mai mult, criza generată de domnia autoritară a lui A. I. Cuza - probabil singura care ar fi avut sorți de izbândă în acea conjunctură politică, dar asta e o altă problemă - îi conferă noului principe sosit la București o marjă de libertate restrânsă într-o atmosferă relațională foarte încinsă. Miza

geopolitică esențială a Balcanilor aduce în prim plan ascensiunea Rusiei în regiune în dauna Imperiului Otoman. Clasa politică locală e departe de a fi consensuală în privința unei alianțe strategice. O parte a ei ar înclina înspre presarea moderată a conservatorului și decadentului Imperiu, cealaltă ar milita pentru o apropiere față de Rusia ortodoxă, care a reprezentat un agent de europenizare important pentru noi după pacea de la Adrianopol. Deși a copiat mimetic Occidentul, Rusia rămîne un aliat ce trebuie luat în considerare. Dobîndirea independenței se datorează și alianței tactice cu rușii, care reprezentau singurul pol de putere al Sfintei Alianțe de odinioară, ce se putea implica direct în susținerea (interesată, desigur) a intereselor de neatîrnare ale României. Imperiul Țarist știa că declanșînd un conflict de proporții în Balcani, va lovi frontal nu numai în interesele imediate ale turcilor, ci și în stabilitatea Austro-Ungariei.

Indiscutabil însă, înnoirile majore ale societății românești, de la registrul cultural, pînă la reformele instituționale, se produc preponderent pe filiera franceză. Devenită referențială, cultura și spiritualitatea franceză vor ordona discursul identitar românesc pentru o jumătate de secol. Dar înfrîngerea severă a Franței în războiul franco-prusac va tulbura reazemul simbolic al civilizatorului. Ce era de făcut? Cum ne puteam stăpîni cursul propriei noastre istorii? Pe ce cale se impunea să pornim?

Avanscena – Carol I

Perioada asupra căreia ne vom îndrepta atenția se focalizează asupra primilor cinci ani de domnie a lui Carol, ani decisivi în instaurarea în țară a unei ordini democratice (în accepția vremii). Au fost ani grei, întemeietori, de trudnice construcții legislative și instituționale, chiar convulsivi, iar surprinderea acestui tablou în mișcare e foarte sugestivă pentru înțelegerea spiritului epocii și a rezistențelor ce decurg de aici. Vom descrie, pe scurt, și dinamica politică mai largă a jumătății de secol de domnie a lui Carol, pentru a înțelege cadrul înglobant.

Care era situația în țară la sosirea lui Carol? În primul rând o atmosferă politică tensionată ce a condus la coagularea “monstruasei coaliții” din 11 februarie. Departe de a fi solidară în numele unui program, cele doua grupări (liberală și conservatoare) care au îngemănat-o erau profund divizate: cei dintâi îi reproșaseră lui A. I. Cuza moderația și autoritarismul, ceilalți pretinsa vocație revoluționară. Un clivaj ce se va adânci neîncetat, cu atât mai mult cu cât căile progresului primate erau radical diferite - o lărgire progresivă a drepturilor cetățenești pe linia deschisă de A.I. Cuza, la liberali, o înnoire “potolită” și “organică”, cu păstrarea vechilor statusuri de clasă și de prestigiu, la conservatori. E limpede că reforma agrară și cea electorală au lovit puternic în interesele boierimii conservatoare, iar tendințele dictatoriale ale lui A. I. Cuza (chiar dacă, liderul politic român avea un model pe măsură în epocă, cel al “despotului luminat” Napoleon al III-lea) n-au fost prea “gustate” de liberali și i-au grăbit îndepărtarea. După episodul abdicării, însă, situația devenea periculoasă. Primejdia nu venea din partea “poporului” ce a avut atât de mult de beneficiat de pe urma împrumutării – popor ce s-a evidențiat în toată această perioadă prin absență – ci dinspre reizbucnirea neconținutelor veleități ale pretendenților din familiile princiare pămîntene. Aceeași inadecvare la momentul istoric și la imperativele clipei! Complet izolate de o populație care nu răspundea decît instinctual chemărilor “tribunilor”, achizițiile ordinii politice s-au văzut confruntate cu mai multe amenințări directe și subterane. Nici nu se sfîrșise deplin episodul alungării, cu sprijinul armatei (!) a domnitorului – o altă tristă inaugurare a unui șir de “intervenții” ale armatei ce va fi, de-acum, asociată oricărei lovituri de stat: februarie 1938, septembrie 1940, august 1944, decembrie 1989 – și Unirea însăși este contestată. Agitația separatistă de la Iași (aprilie 1866) “patronată” de Roznovanu va eșua însă lamentabil. Marile puteri făceau, deja, presiuni pentru destrămarea tînărului stat. Clasa politică s-a dovedit din nou nerealistă: a optat rapid pentru un principe străin dorind să

pună Europa, ca odinioară, în fața faptului împlinit. Alegerea a fost neinspirată: Filip de Flandra va refuza de altfel această ofertă⁵⁹. Conferința de la Constantinopol, exprimând interesele Austriei, Turciei și Rusiei, decidea o revotare de către deputații moldoveni a Unirii, încurajând fățiș separatismul și pretențiile la tron. Din fericire, Franța, Anglia, Prusia și Italia au acceptat doar formal pretențiile celorlalte trei mari puteri. Locotenența ce preluase conducerea statului (cu Lascăr Catargiu personaj principal) și guvernul Ion Ghica erau față în față, iar conflictul părea inevitabil și păgubitor. Dar sugestia Franței, transmisă prin intermediul agentului diplomatic român la Paris, Ion Bălăceanu, va fi degrabă acceptată de către Anglia, și, desigur, de către Prusia: Carol de Hohenzollern putea deveni, astfel, noul principe al României.

Carol se înrudea deopotrivă cu Casa imperială prusiană și franceză, și era apreciat atât de Napoleon al III-lea, cât și de Wilhelm I. Fără să fie deplin hotărât, Carol se va îndrepta spre noua lui patrie mai ales la îndemnul lui O. V. Bismark în a realiza un *fait accompli*, iar “în cazul neizbutirii întregii afaceri (...) [își va] aduce aminte de această lovitură ca de o amintire picantă”⁶⁰.

Sub acest semn al aventurii Carol va sosi în țară. Drumul prin Austria a fost inconfundabil: cu pașaport fals, sub acoperire, el va fi întâmpinat de persuasivul I. C. Brătianu la Turnu Severin și condus “în triumf” spre capitală.

Toată simbolistica locală va fi pusă în slujba noii “încăunări”: primarul Bucureștiului, Dumitru Brătianu, îi inmânează cheile orașului, un Te-Deum va rasuna în miezul urbei “emoționate”, odată intrat în Parlament pentru a depune jurământul va fi condus la “tribuna oficială” unde se găsea tronul, pînă și ploaia strașnică din ajun va fi interpretată ca un semn binefăcător, anunțînd “pîinea holdelor viitoare”. Cam stînjenit de toată această desfășurare, dar hotărît acum și onest, Carol I va începe lunga sa domnie.

Dar cine a fost Carol? Născut în 1839, el a absolvit Școala de cadeți din Munster, a călătorit mult, încă din copilărie, vizitînd Veneția, Milano, Genova. Din 1857 urmează cursurile Școlii de artilerie din Berlin, familiarizîndu-se în capitală cu dinamica viață parlamentară prusacă. În 1861 l-a însoțit pe fratele său, Leopold, la Lisabona cu ocazia căsătoriei acestuia. Curînd va studia organizarea militară din sudul

⁵⁹ Fie și numai înrudirea sa cu familia de Orleans, pretendentă la tronul Franței, ca și previzibila ostilitate a Austriei, Rusiei și Turciei, ar fi trebuit să sugereze o altă alegere.

⁶⁰ * - *Memoriile regelui Carol I al României*, Ed. Machiavelli, București, ed. 1995, vol. 1, p. 39.

Franței, va călători la Alger, Sevilla, Madrid, apoi va întâlni Parisul. Aici va trăi o dramă sentimentală cu principesa Murat, căreia Wilhelm I i-a pus capăt din “înalte rațiuni de stat”. E momentul când, însă, el devine cunoscut lui Napoleon al III – lea, care-i va păstra o “duioasă” prețuire pentru anii ce vor veni. Trist și neîmplinit, se va reîntoarce în Prusia, devenind locotenent în subordinea prințului Friederich, protectorul său. Se va evidenția în asediul redutelor din Duppel, în vremea războiului prusaco-danez. Cunoscuse îndeaproape monotonia Curții Regale prusace, dar și stălucirea și farmecul celei imperiale franceze. La 27 de ani era deja o personalitate încheșată, cultivată, cu studii temeinice, ce străbătuse Europa, cunoscuse realitățile războiului, și care, spre neliniștea mediilor cazone din Berlin, nu-și ascundea ideile liberale.

Când a pășit în noua lui țară, și-a asumat o misiune aproape imposibilă: modernizarea unei țări anchilozate în moravurile bizantino-negustorești și în înapoierea endemică. “Punând piciorul pe acest sfânt pământ, am devenit român”, declară el la preluarea tronului. În fapt, a rămas fidel rigorii și conștiinciozității specifice prusace. Această simbioză între consecvența și hotărârea principelui și vechile obiceiuri orientale avea să constituie, pentru o jumătate de secol, o garanție a echilibrului și stabilității într-o țară mereu măcinată de dispute pierzătoare între fracțiunile boierești. Într-un portret memorabil pe care i-l va construi, I. G. Duca va surprinde rolul lui catalizator: “Într-o țară care n-avea noțiunea timpului, regele Carol aducea simțul exactității matematice [...]. Într-o țară de aproximație în toate, el a adus conștiinciozitatea impusă până la meticulozitatea germană. Într-o țară de zvâcnituri, de entuziasm violent și de descurajare pripită sau cel puțin de rapidă plictiseală, el a adus o stăruință nezdruncinată, liniștită și regulată ca bătăile numeroaselor orologii ce umpleau apartamentele sale. Într-o țară plină de nerăbdare și de neastîmpăr, el a adus răbdarea care știe să pregătească și astîmpărul care știe să-i mențină seninătatea [...], într-o țară cu mentalitate orientală, el a adus un spirit occidental în vremea tocmai când cea țară se străduia să se avînte în marea vîltoare a civilizației occidentale [...], într-o țară care, din cauza vicisitudinilor ei istorice, nu era obișnuită cu planuri dinainte făcute și bine definitivate, el a venit urmărind un scop precis, a făcut un program și l-a îndeplinit întocmai.”⁶¹

⁶¹ I. G. Duca – *Amintiri politice*, 3 vol., Munchen, 1981 – 1982, *apud* F. Constantiniu – *O istorie sinceră a poporului român*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1997, p. 238.

Actori, scenariu – clasa politică

Începutul domniei lui Carol stă sub semnul legii fundamentale din 1866. Preluând modelul belgian - România se dorea o “Belgie a Orientului” -, Constituția a copiat, mai degrabă decît a adaptat prevederile Constituției belgiene din 1831. Gîndită pentru o țară prosperă, sigură și autonomă în raporturile externe, această Constituție era pe măsura unei societăți în care viața urbană și o tradiție de sănătate socială se instalase de secole. Pentru Belgia, o Constituție liberală era întru-totul potrivită, asigurînd un echilibru real între cererile sociale, economice și răspunsurile politice. Nu același lucru se poate spune despre România, o țară subjugată corupției, rețelelor de influență, disputelor nesfîrșite, ce consolidase o puternică tradiție rurală bazată pe relații de dependență, în care climatul participativ solicitat de prevederile liberale ale Constituției nu aveau cum să-și găsească materializarea. Obiceiul pămîntului era încă extrem de influent (bunăoară, persistența obștilor și a devălmășiei va fi sesizată, cu surprindere, și după Marea Unire de H. H. Stahl⁶²) iar normativitatea juridică occidentală va genera multe instituții și practici hibride, deformate (precum “parlamentarismul” descris de I. L. Caragiale). Atunci cînd a fost consultată de Napoleon al III-lea, doamna Cornu, rudă apropiată a acestuia și bună cunoscătoare a lumii românești, a apreciat: “Constituției îi lipsește un mic grăunte de absolutism, de neapărată trebuință pentru a face să precumpănească bunele gînduri ale lui Carol.”⁶³

La sosirea sa regimul politic era subordonat atotputerniciei Parlamentului, compus aproape exclusiv din boieri, ce nu comunica decît de pe picior de forță cu guvernul și chiar cu domnitorul. A fost o perioadă de gravă instabilitate guvernamentală – numai între anii 1866 – 1871 (asupra căroră ne-am fixat atenția) s-au schimbat 13 guverne (cu remanierele aferente) și a fost de opt ori dizolvat Parlamentul. Mecanismele flexibile și eficiente ale parlamentarismului democratic cuprinse în Constituție nu aveau acoperire în realitatea politică a țării, coruptă și infantilă. Domnitorul însuși va considera, la capătul acestei prime perioade tensionate (1870), inadecvarea principiilor constituționale liberale cu o țară resimțită, cu deznădejde, ca străină de vocația democratică. Recuzînd clasa politică, el va afirma: “Într-adevăr, acești oameni, care cei mai mulți s-au dus să-și caute întreaga lor cultură intelectuală și politică în străinătate, au uitat apoi prea mult lucrările țării și n-au altă țintă decît de a transplanta în *patria* lor,

⁶² H. H. Stahl – *Satul*, în *Criterion*, an II, nr. 6-7, 1935.

⁶³ F. Constantiniu, *op. cit.*, p. 240.

prezentate sub o formă utopică și fără experiență, ideile ce domnesc acolo și de care sunt înflăcărați. *Astfel această nenorocită țară, care a fost totdeauna sub jugul cel mai aspru, se pomenește trecînd fără tranziție de la un regim despotic la o Constituție atît de liberală încît nici un popor din Europa n-are alta la fel!* [subl. ns.] După experiența făcută, ține aceasta de o nenorocire cu atît mai mare cu cît românii nu se pot măguli că au vreuna din virtuțile civice aparțin acestui fel de Constituție a statelor cvasi-republicane.” Și, îndurerat, adaugă: “Dacă n-aș fi ținut atît de mult la această măreață țară, căreia în alte împrejurări i s-ar putea proroci cel mai bogat viitor, mi-aș fi pierdut de mult răbdarea...”, avertizînd pe cei ce pescuiau în ape tulburi că: “Te dezonoarezi singur cînd nu știi să respecti ceea ce ai creat tu însuși”⁶⁴ Așadar, inadecvare și dezonoare, iată reperele vieții politice românești dincolo de pragul modernității în ochii unui occidental autohtonizat. Persistența peste toate zbaterile timpului pînă în cea mai fierbinte actualitate a aceluiași gust amar al *nepotrivirii esențiale* cu corpul ideologic și instituțional al Europei civilizate ne sugerează o despărțire de substanță de arhitectura mentală și atitudinală a democrației participative.

Dincolo de bilanțul sever de adineaori, s-ar impune, totuși să surprindem și progresele indiscutabile în învățarea exercițiului democratic, care l-a avut pe Carol I principal protagonist. Militînd pentru continuitate dinastică, modernizare și regim constituțional, Carol I a contribuit hotărîtor la înjghebarea unei structuri politice funcționale și dinamice.

Actorii principali ai dinamismului politic intern erau reprezentați de facțiunile conservatoare și liberale, ce s-au alternat la putere cu regularitate. Această separare ideologică poate fi detectată încă de la începutul secolului și s-a clarificat îndeosebi după 1821 și Pacea de la Adrianopol. Proiectele liberale (după modelul carbonarilor) se confruntau cu rezervele marii boierimi conservatoare în privința schimbării ordinii social-economice a țării. Acuzați de “comunism” în 1848 (motiv pentru care au fost clasificați cu apelativul “roșii”), liberalii au insistat în adîncirea reformelor sociale, acționînd îndeosebi în sprijinul reformei agrare. Organizatoric, partidele nu și-au stabilit rețele de susținere și comunicare proprii în țară în înțelesul instituțional al termenului. Ele erau totuși numite “partide”, dar reprezentau un fel de conglomerate de personalități reunite în jurul liderilor, nefiind în prima fază preocupate de selectarea de adepți, organizări riguros ierarhice, statute și programe clare – atribute inevitabile ale unui

⁶⁴ *Memoriile...*, vol. 2, p. 140 – 141.

partid modern. Personalități precum I. C. Brătianu (la liberali) ori Lascăr Catargiu (la conservatori) constituiau nucleul de autoritate în jurul căruia se realiza toată distribuția ideatică și de influență.

Odată cu 1866 se instituie regimul parlamentar modern cu alegeri periodice, grăbindu-se, astfel, procesul de organizare a partidelor în structuri politice de sine-stătătoare. Perioada studiată (1866 – 1871) a reprezentat o succesiune a guvernelor fie liberal-moderate (Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu), fie moderat conservatoare (Dimitrie Ghica), liberalii radicali din tabăra lui I. C. Brătianu sau C. A. Rosetti, deși au contribuit decisiv la aducerea lui Carol I, fiind ținuți deoparte datorită trecutului lor revoluționar. Conservatorii își organizează la Iași primul “club” (un fel de sediu central al partidului, cel de la București se va întemeia de abia în 1880), dar politica lor “cumpănită” și mai realistă va atrage, în acești primi ani, sprijinul principelui. Guvernul Lascăr Catargiu avea să fie cel mai stabil dintre toate experiențele guvernamentale de până atunci (va conduce țara între 1871 și 1876). Liberalii vor crea Partidul Național Liberal în 1875 și, în pofida unității și coeziunii lor, superioare conservatorilor, vor anul 1876 pentru a dobândi un rol cu adevărat de prim plan. Când războiul din Balcani a devenit inevitabil, Carol I-a chemat pe I. C. Brătianu ca prim ministru și pe M. Kogălniceanu ca ministru de externe, inaugurând “lunga guvernare” (1876 – 1888), cea mai longevivă din istoria politică a României. Inteligența și abilitatea guvernului liberal a dovedit aptitudinea “de a învăța din mers” introducerea reformelor: este și perioada în care se proclamă (1877) și se cucerește (1878) independența, se proclamă regatul (1881), se introduc multe legi înnoitoare, precum asumarea răspunderii ministeriale (1878), organizarea comunelor (1878, 1882), organizarea învățământului (1879, 1883) ori a armatei (1878, 1883), înființarea băncii naționale (1880). De asemenea, se lărgeste reprezentarea politică prin reforma electorală ce reducea numărul colegiilor (de la patru la trei) și se pun bazele independenței economice și dezvoltării industriei naționale, liberalii înțelegând, împotriva principiului propriu al liberei concurențe, că o economie națională puternică și prosperă nu se poate construi decât prin prealabile măsuri protecționiste (dispuse prin legea vamală din 1887 sau legea pentru încurajarea industriei din 1887).

Opoziția antiliberală s-a coagulat cu dificultate și lent. Asociindu-și, fără să-i înregimenteze politic, pe cei mai străluciți reprezentanți ai Junimii, beneficiind de “tirul” jurnalistic inconfundabil al lui Mihai Eminescu, conservatorii vor urmări pas cu pas disensiunile din rîndul conducerii partidului rival. Acționînd conjunctural, și profitînd de neînțelegerile ivite între I. C. și Dumitru Brătianu, ei vor provoca

înlăturarea guvernului liberal – încă o dovadă a puternicei personalizări instituționale românești conform principiului: “partidul este liderul lui, când un partid are doi lideri, natural, divizarea sa e aproape”. Vor urma scurte guverne conservatoare de tranziție (Th. Rosetti, L. Catargiu, G. Manu, I. Em. Florescu), apoi un durabil guvern Lascăr Catargiu (până în 1895), în care personalitatea celui alt lider conservator, P. P. Carp va influența considerabil adoptarea unor legi necesare (învoielile agricole, legea minelor, organizarea bisericii). “Rotativa guvernamentală” deja se impune ca un mijloc de împropățare a clasei politice și de înnoire programatică, dovadă succesiunea guvernelor liberale: 1895–1899, 1901–1905, 1907–1910 (cu personaje de “prim plan” D. A. Sturdza și Ion I. C. Brătianu) cu cele conservatoare: 1899–1901, 1905–1907 (Gr. Cantacuzino), 1910–1914 (P. P. Carp și T. Maiorescu). În preajma Marelui Război și a morții lui Carol I, liberalii lui Ion I. C. Brătianu vor redobândi puterea, pregătind terenul marilor reforme sociale postbelice.

“Republica”

Vom zugrăvi sumar un episod important al primei perioade de domnie a lui Carol I, căci el va surprinde, asemeni unei radiografii de-o clipă, moravurile clasei politice locale și seriozitatea angajamentului ei democratic.

Anul 1870 este cel al războiului dintre Franța și Prusia. Liberalii radicali, tocmai înlăturați de la putere de “vigoarea” campaniei conduse de ministrul de interne M. Kogălniceanu, au declanșat o puternică ofensivă antidinastică. M. Kogălniceanu însuși, și el eliminat curînd de la putere, se va alia protestului celor pe care tocmai îi “controlase” la urne. Carol I îi încredințează conducerea guvernului lui Al. G. Golescu, care-și alătură persoane fără relief. De la liberalii “roșii” pînă la cei “moderați” și conservatorii “cei mai albi” se ridică un strigăt de dezaprobare, sintetizat în exclamația lui M. Kogălniceanu: “Dinastia aceasta nu mai este de susținut”. Întrunirile publice protestatate se succed cu repeziciune. Cei ce odinioară au constituit un suport de nădejde pentru domnitor își urmăresc acum propriile interese, în miezul unei atmosfere politice europene tot mai neprielnice. Se orchestrează mișcări ale “popoluștii revoltate”, colegiul III țărănesc de Mehedinți îl alege deputat, “vrînd să dea o lecție” democratică, pe fostul domnitor A.I. Cuza, iar Camera Deputaților se grăbește să-i valideze dosarul electoral. Din fericire că în această febră în care fiecare dorea să-și

obțină avantaje nesperate, A. I. Cuza rămîne singurul onest pînă la capăt, refuzînd tranșant „alegera”.

Cum un proiect de lege al guvernului e respins, Al. G. Golescu se retrage, și principele formează un guvern de personalități condus de moderatul Costache Epureanu, raliind forțe intelectuale remarcabile, tinere, (încă) nepătate. “Cloșca cu pui” – cum era supranumit guvernul în epocă – i-a reunit pe Manu, Cantacuzino, Lahovari, P. P. Carp. Conform uzanțelor, Camerele au fost dizolvate și organizate noi alegeri. Campania electivă a fost plină de tulburări, îndeosebi în zonele supravegheate de liberali (Pitești și Ploiești fiind epicentrul lor). În iulie izbucnește războiul franco-prusac. Insinuările și acuzele curg spre domnitorul care se “împotrivește” cursului „natural”, filofrancez, al istoriei noastre. Se aștepta prima victorie franceză pentru ca principele să fie alungat de pe tron. Se construiește o conjurație la Ploiești, care urmărește răsturnarea domnitorului. Locul și “personajele” n-au fost alese întâmplător – Ploieștiul era un adevărat bastion liberal, circumscripție a deputatului Al. Candiano-Popescu, om cu “experiență” în astfel de întreprinderi - de vreme ce a avut o “contribuție” însemnată la detronarea lui A. I. Cuza. “Revoluționarii” iau cu asalt cazarma dorobanților (în care se aflau 7 soldați !), se declară principele detronat și se proclamă “Republica”⁶⁵. Totul, din prima pînă în ultima clipă, se scurge în derizoriu. “Zoe republicana” nu a fost doar o închipuire. În primul rînd populația (urbană, căci cea de la țară trăia într-un alt ritm al istoriei) a fost total indiferentă la “febra” revoluționară, iar prima intervenție mai energică a unui singur batalion condus de maiorul Gorjan a spulberat “Republica de-o zi”. Consecvența și hotărîrea “revoluționarilor” poate fi citită prin cazul exemplar al instigastorului ei principal – “republicanul” Al. Candiano – Popescu nu se va sfîi, zece ani mai tîrziu, să devină aghiotant al regelui Carol! “Republica” va fi prezidată de doi foarte onorabili oameni politici, care au beneficiat pînă atunci de respectul lui Carol: Nicolae Golescu și I. C. Brătianu, și care nu au ezitat, mai apoi, să revină în miezul ordinii monarhice și chiar să conducă guverne... Dezgustat de manevrele clasei politice, Carol se hotărăște să părăsească tronul. Adresează și o scrisoare conducătorilor puterilor protectoare în care își motivează gestul.⁶⁶ Întrucît marile puteri tocmai negociau distribuția intereselor după șocul Sedanului, scrisoarea n-a primit răspunsul adecvat. Numai tatăl său îi scrisese cu mult

⁶⁵ Comentînd episodul în jurnalul său, Carol începe cu “Noaptea trecută a început *un fel de* [subl. ns.] revoluție la Ploiești...”, op. cit., vol. II, p. 121.

⁶⁶ O descriere de substanță a cursului evenimentelor, în K. Hitchins – *România. 1866 – 1947*, Humanitas, București, 1996, pp. 45 – 46.

înainte: “Onoarea ta și aceea a numelui tău te opresc să fii o jucărie pentru partidele ce se războiesc.”⁶⁷ Totuși datoria va învinge, și el va face primul pas înspre conciliere.

Dar nu mai târziu decât în primăvara anului viitor, într-o atmosferă întreținută de mării “tribuni” gen Fleva (“virusul se cheamă prusianism și absolutism” declarase acesta în cameră) și de starea jalnică a finanțelor țării, scînteia unei explozii politice era aproape. Criza izbucnește în noaptea de 10 spre 11 martie, cînd la Sala Slătineanu (Capșa) unde se serba ziua de naștere a regelui Wilhelm (ce tocmai fusese încoronat ca împărat la Versailles) “populația revoltată” să se dedea la acte de dezordine, manifestîndu-se zgomotos și strigînd “Trăiască Republica!” Din umbră totul a fost dirijat de nimeni altul decât conducătorul guvernului de atunci – Ion Ghica, ce se și vedea domn! – și prefectul de poliție Mihăilescu. A fost din nou suficientă intervenția unui singur corp de armată, și cele cîteva sute de “revoluționari” s-au împrăștiat la prima somație. Ofensa de la sala Slătineanu și instrumentarea manifestației “republicane” l-au adus pe Carol la capătul răbdării. S-a hotărît să abdice numaidecît. A convocat Locotenența domnească și i-a oferit “destinele țării”. Loialul și înțeleptul Lascăr Catargiu a riscat totul și, la capătul unei întrevederi memorabile încheiate cu “Aiasta nu se poate, Măria Ta”, l-a convins pe Carol să renunțe la gestul său care ar fi produs țării probleme politice insurmontabile.

Domnitorul înțelege, atunci, definitiv, că sprijinul său autentic nu poate fi în cohorta de politicieni „nevertebrați”, ci în Țara pe care s-a hotărît s-o redescopere. Călătoria din Moldova, unde a fost primit cu sinceră căldură, l-a convins să-și sporească contactele cu păturile mai modeste ale societății, departe de tribunele politice. Războiul de independență îl va apropia statornic și definitiv de oamenii simpli. Oricum, partidele erau și ele doar “forme fără fond”, așa cum sintetiza I. L. Caragiale: “Partidele politice, în înțelesul european al cuvîntului, adică întemeiate pe tradițiune, pe interes vechi sau nouă de clasă și, prin urmare, pe programe de principii și idei, nu există în România.”⁶⁸ Așadar, “reprezentanților nației” le-a rezervat numai un rol instrumental, în administrarea statului, “în sistem de basculă și prin rotativă guvernamentală nepărtinitoare”⁶⁹, sprijinind de-atunci guverne “de lung travaliu”, cu majorități parlamentare consistente, controlabile, ce puteau să-și ducă la bun sfîrșit misiunea modernizatoare în afara sterilelor dispute partizane, căci prea adesea setea de putere a

⁶⁷ *Memoriile...*, vol. II, p. 129.

⁶⁸ *apud* Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 239.

⁶⁹ S. Neagoe – *Ireductibilul boier de Golești a salvat Dinastia română*, în *Memoriile...*, II, p. 23.

partidelor a făcut valuri tulburi, substituindu-i pe români cu clasa lor politică (nu afirma, exasperat, Bismarck: “*Românii nu sunt o națiune, ci o profesie*”?!). Primul pas de schimbare a tonului a fost făcut chiar cu guvernul “de mână forte” Lascăr Catargiu, urmat din 1876 de un alt guvern stabil liberal al lui Brătianu. S-ar putea aprecia că acum, după criza dinastică din 1870–1871, începe maturizarea dialogului politic interinstituțional, noile “reguli ale jocului”, ce condamnă definitiv vechea luptă anarhică pentru putere, vor pune bazele echilibrului politic intern pînă în pragul celui de-al doilea război. Dar se distinge cu ușurință că lumea românească e departe de angajarea civică indispensabilă unei ordini politice deschise, convingător democratică și de libertatea de acțiune a tuturor actorilor politici. Libertatea acestora, însă, după un deceniu de rodaj tulbure și convulsii, nu putea să depășească granițele îngăduite de inerțiile lumii în mijlocul căreia își căuta calea...

Concluzii

În final, s-ar impune cîteva schițe de concluzii, ce se integrează ritmurilor *duratei lungi* proprii vieții noastre politice, recuperînd și glasul “țării profunde”:

- cadrul geopolitic limitează semnificativ, prin presiunile sale, deciziile conducătorilor unei țări mici (ca influență);
- la noi s-a perpetuat, încă de la debut, un *clivaj persistent între partidele rivale*, ce n-au găsit codurile de comunicare potrivite; s-ar putea, așadar, vorbi de o *tradiție a izolării partidelor noastre politice* într-un autism acțional, care nu cunoaște regula compromisului constructiv necesar în practica politică;
- armata rămîne singura instanță ce, peste timp, a înclinat balanța pentru o tabără sau alta, oricum, orice schimbare de regim a trebuit să și-o asocieze pentru a izbîndi;
- simbolistica tradițională e excesivă și covîrșește toate ritualurile puterii;
- o constantă nefericită ipostaziază *inadecvarea “arhitecturii” politice la “sufletul social” care-i dă viață*;
- dar, mereu ordinea politică creează un *echilibru între imperativele normative și programatice și capacitatea reală a corpului politic de a le asimila* (Constituția din 1866 și mecanismul rotativei guvernamentale “controlate” de rege, ca formulă de compromis) – conform acestei observații nici o țară nu poate fi mai democratică decît segmentul social, sociologic vorbind, cel mai pregnant (țărăniimea, la noi), oricît de liberal ar fi ansamblul legislativ sau ideologic;

- în sfârșit, orice *conducător nu poate valorifica energia politică a țării sale decât angajând în construcția globală toate straturile sociale.*

Lista textelor incluse în *Reader*:

1. - Ștefan Lemny – *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, Meridiane, București, 1990, pp. 11-26, 61-72.
2. – Neagu Djuvara – *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, Humanitas, București, 1995, pp. 17-20, 32-33, 47-48, 50-51, 61-64, 219-263.
3. – Keith Hitchins – *România. 1866-1947*, Humanitas, București, 1994, pp. 72-106, 315-358.
4. – Sorin Alexandrescu – *Paradoxul român*, Univers, București, 1998, pp. 31-117.
5. – Florin Constantiniu – *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, București, 1997, pp. 461-543.
6. – Romulus Rusan (ed.) – *Addenda*, în Stéphane Courtois (eds.) – *Cartea neagră a comunismului*, Humanitas, București, 1998, pp. 729-776.
7. – Sorin Antohi – *Exercițiul distanței*, Nemira, București, pp. 292-316.
8. – Sorin Antohi – *România după 11 ani*, în *Revista „22”*, 1/2001, pp. 6-9.
9. – Traian Ungureanu – *Uranus – loc de pomenire (de ce trăim în postcomunism)*, în *Revista „22”*, 40/2003, pp. 12-13.